

OD MULTIPLICIRANJA DO SINERGIJE?

**ORGANIZACIJSKE PERSPEKTIVE
PROCESA SOUČAVANJA SA
PROŠLOŠĆU U SRBIJI I CRNOJ GORI**

Nataša Milenković

Beograd, juli 2003. – januar 2004.

Prevod sa engleskog:
Zorica Trifunović

Zahvalnica

Želela bih da se zahvalim svima koje sam intervjuisala na vremenu i naporu koji su uložili uprkos njihovim prevelikim dnevnim obavezama. Želela bih da izrazim posebnu zahvalnost osobama koje su prisustvovala fokus grupama i onima koje su učestvovala na grupnom intervjuu Žena u crnom, a koje su značajno doprinele nastanku ovih izveštaja. Sem toga, želela bih da se zahvalim svojim kolegicama i kolegama koji su facilitirali fokus grupe na njihovoj predanosti i podršci. Osobe koje su radile transkripcije intervjuova bile su pod velikim pritiskom i bez njihovog ogromnog zalaganja ništa od ovog materijala ne bi bilo dostupno. Posebno bih se zahvalila ženama koje su sortirale transkripte u skladu sa pitanjima iz intervjuova. Ovaj izveštaj ne bi bio uobličen i završen da nije bilo komentara i primedaba nekoliko kolegica i prijateljica. Posebnu zahvalnost dugujem posvećenim prevoditeljicama, koje su učinile da ovi izveštaji budu dostupni na engleskom i srpskom. Na kraju, ali ne i na poslednjem mestu, jesu moje kolege i kolegica iz tima i menadžeri/ke QPSW-a, koji su mi pružili bitnu podršku i pokazali veliko strpljenje za sve prekoračene rokove tokom rada na ovom veoma važnom istraživanju.

Sadržaj

I	Uvod	04
II	Opis procesa	04
III	Glavni akteri/ke u procesu SSP-u u Srbiji i Crnoj Gori	08
IV	Korisnici/e	09
V	Pristupi korišćeni u SSP-u	10
VI	Šaradnja na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou	19
VII	Štampana i medijska ostvarenja	27
VIII	Prepreke	28
IX	Donatori	29
X	Planovi za dalji rad	31
XI	Preporuke	32
XII	Dodaci	34

I Uvod

Ovaj izveštaj je deo regionalnog istraživanja vođenog u Srbiji i Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj na suočavanju sa prošlošću (dalje u tekstu SSP) kojim se bavi organizacija Quaker Peace and Social Witness (dalje u tekstu QPSW).

Izveštaje za Srbiju i Crnu Goru sastavila Nataša Milenković, autorka ovog izveštaja. Cilj ovog izveštaja je da opiše:

- proces istraživanja (razloge, obim, metodologiju i opis uzorka),
- glavne aktere/ke u SSP-u,
- korisnike/ce mapiranih aktivnosti, projekata i organizacija,
- pristupe primenjene u SSP-u,
- saradnju na lokalnom, nacionalnom i regionalnim novoima na SSP-u,
- rezultate,
- prepreke,
- donatore,
- planove za dalji rad.

Sve nabrojane teme doprinele su preporukama za dalji rad na SSP-u u Srbiji i Crnoj Gori.

Pripremna faza ovog izveštaja počela je u leto 2002. godine i nastavila se kada je QPSW angažovao regionalni tim, septembra iste godine. Intervjui i fokus grupe vođeni su u Srbiji i Crnoj Gori od februara do juna 2003. godine. Izveštaji su rađeni od jula 2003. godine do januara 2004. godine.

Kontekst Srbije i Crne Gore menjao se nekoliko puta tokom ovih godina tako da nije postojala ista ili slična situacija u periodima kada je istraživanje pripremano, kada je izvođeno i kada su rađeni izveštaji, što predstavlja važan podatak koji treba imati na umu pri njihovom čitanju.

II Opis procesa

a. Svrha istraživanja

Svrha ovog istraživanja bila je da se proveriti:

- (i) da li postoji potreba suočavanja sa prošlošću u Srbiji i Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj
- (ii) da li postoje akteri/ke, koji/e su voljni/e da se angažuju u tom procesu
- (iii) da li QPSW može imati ulogu u podršci tim akterima/kama

Najbitniji razlog ovog istraživanja je da omogući QPSW-u da razvije nov program koji se usredsređuje na SSP u Srbiji i Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Cilj nije da se izradi jedna sveobuhvatna studija o procesima

SSP-a i odnosima prema njemu u ovim zemljama – i vremenski okvir i budžetska ograničenja isključuju ovakav pristup. Korišćen pristup nam može dati samo delimičnu sliku odnosa društava prema SSP-u, ali može napraviti i osnovu za dalji dublji i detaljniji rad u ovoj oblasti.

b. Obim istraživanja

Cilj ovog istraživanja je da se sakupe informacije o trenutnim procesima SSP-a u regionu i odrede mogućnosti za dalji rad.

QPSW je odlučio da istraživanje obuhvati rad sa organizacijama i pojedincima/kama koji su već uključeni/e u rad na SSP-u, kao i sa onima koji imaju potencijala da se uključe u ovakav rad u budućnosti. Ovo bi uključivalo NVO-e, naročito udruženja koja rade sa žrtvama rata, aktiviste/kinje u oblastima kulture, neformalne lokalne vođe, ali bez funkcija u određenim zajednicama, kao i predstavnike/ce Komisije za istinu i pomirenje, tamo gde ove komisije postoje.

c. Metodologija

Ovo istraživanje se sastojalo od:

- Polustrukturisanih intervjua: QPSW je intervjuisao oko 100 NVO-a, medija i predstavnika/ca kulturne javnosti, profesora/ki univerziteta i udruženja žrtava rata u Srbiji i Crnoj Gori, a koji se trenutno bave ili imaju potencijal da se bave pitanjima SSP-a. Intervjui su vođeni sa pojedincima/kama i grupama. Predstavnicu QPSW-a je koristila upitnik koji je dat u Dodatku 1 ovog izveštaja. Ispitanici/e su primili/e ovaj upitnik putem e-maila ili faksa pre obavljanja intervjua, zajedno sa pismom koje objašnjava nameru i svrhu istraživanja. To je dalo mogućnost intervjuisanim da pažljivo razmotre svoje odgovore. Intervjui su trajali od jednog do tri sata. Vodili su ih jedna regionalna predstavnicu QPSW-a u Srbiji i tri predstavnika/ica u Crnoj Gori. Predstavnici/e su vodili/e računa da razgovore sa ispitanicima/ama ne vode sugestivno.
- Fokus grupe: Pet fokus grupa je bilo organizovano u Srbiji i još tri grupe u Crnoj Gori. Ove grupe je činilo prosečno četiri člana/ice. Za svaku grupu je bilo pozvano po 10 osoba iz raznih udruženja žrtava rata (udruženja izbeglica i interno raseljenih lica; udruženja porodica nestalih osoba; udruženja ratnih veterana i udruženja žrtava logora). Svaku grupu je organizovalo i facilitiralo dva/e facilitatora/ke sa 5-12 godina iskustva u NVO sektoru. Fokus grupe su pokrivalo oko sedam pitanja iz upitnika. Svaki/a član/ica grupe je bio/la zamoljen/a da odgovori na svako od pitanja. Fokus grupe su trajale od 3-4 sata i razgovori su vođeni u Beogradu i u Podgorici.

Svi intervjui i fokus grupe snimani su i zatim transkribovani. Predstavnicu QPSW-a za Srbiju i Crnu Goru posebno obradila pitanja broj 6, 7 i 10 iz istraživačkog upitnika.

d. Uzorak

Proces biranja intervjuisanih iz mapiranih klastera bio je komplikovan, jer čitav spektar aktera SSP-a nije bio unapred potpuno poznat. Zbog toga je izabran metod 'lavine', koji sam stvara uzorak – od intervjuisanih se traži da predlože jednog/u ili više aktera/ki koji bi mogli/e da doprinesu istraživanju, tako da svaki intervju daje više informacija o obimu i akterima/kama procesa SSP-a. Konačna lista intervjuisanih razvijena je preko ličnih kontakata samih intervjuisanih.

Ključna stvar je bila da se pronađe više osoba za koje se smatra da mogu biti najbolji/e mogući/e predstavnici/e vrlo različitih klastera ili delova klastera. Nalaženje najraznovrsnijih pristupa određenim grupama i klasterima bio je ključ koji je garantovao da će 'lavina' na svom putu pokupiti sve bitne delove. Uzorak, takođe, predstavlja i glavne aktere/ke u ovom izveštaju.

e. Opis uzorka

U Srbiji su intervjusane 102 osobe kroz 83 intervjuja, od kojih su njih 77 bili individualni intervjui, a šest grupni intervjui. Osobe su bile iz 86 različitih organizacija:

- **53 iz NVO sektora,**
- **13 iz oblasti medija,**
- **12 iz oblasti umetnosti i kulture (režiseri dokumentarnih filmova i savremenog pozorišta, izdavačka delatnost, itd.),**
- **8 profesora/ki univerziteta koji sarađuju sa raznim NVO-ima i alternativnim obrazovnim centrima.**

Analiza koja je provedena posle istraživanja pokazuje da su, od 102 osobe, 65 žene i 37 muškarci. Upoređivanjem opšte statistike o trećem sektoru u Srbiji i statistike iz istraživanja, mogu da se uoče brojne sličnosti (za više informacija pogledajte na: www.crnps.org.yu pod "publikacije", Treći sektor u Srbiji, sačinila NGO Policy Group 2001. godine). Iz analize se vidi da je zastupljen veći broj žena nego muškaraca, da je 70% starosti od 20-55 godina, da pripadaju većinskom narodu, da su visokog obrazovanja (završen fakultet, magistratura ili doktorat). Geografski, 50% intervjuisanih su iz Beograda, 30% iz Vojvodine i 20% iz ostalih delova Srbije. Geografska disperzija među intervjuisanima je različita od opšte podele u trećem sektoru, jer je po njoj 30% NVO-a smešteno u Beogradu, dok ih je 70% u drugim delovima Srbije. Ova različitost je rezultat činjenice da većina onih koji/e se bave SSP-om pripada intelektualnoj eliti.

Iako nisu intervjuisani pripadnici političkih stranaka, važno je napomenuti da su **tri političke stranke** stalno bile angažovane na antiratnim aktivnostima. Njihovi predstavnici/e su bili/e glas civilnog društva, javnosti i političkog opredeljenja. Te tri stranke su:

- **Građanski savez Srbije**

- **Socijal-demokratska unija**
- **Liga socijal-demokrata Vojvodine.**

U Srbiji je bilo je **pet fokus grupa** sa akterima/kama koji su direktne žrtve rata:

- **udruženja izbeglica i interno raseljenih lica** (njih devet u dve fokus grupe),
- **udruženja porodica nestalih osoba** (njih četiri u jednoj fokus grupi),
- **udruženja ratnih veterana** (njih četiri u jednoj fokus grupi),
- **udruženje žrtava logora** (jedna osoba).

Fokus grupe i intervjui daju različitu sliku o SSP-u. Osobe iz fokus grupa su vrlo važne za SSP, ali su manje vidljive (ako su uopšte vidljive!!!) širokoj javnosti. Slika koju daju mediji o direktnim žrtvama rata vrlo je problematična. I široka javnost i akteri/ke civilnog društva čuju, gledaju i čitaju o izbeglicama, porodicama nestalih osoba, ratnim veteranima i žrtvama logora kada se desi incident ili protestna šetnja, znači, kada su to 'senzacionalne' vesti. To je jedan od razloga što su ove društvene grupe "slabo" integrisane u opštu populaciju i civilno društvo. Sa druge strane, ovo su osobe koje imaju autentičnu motivaciju i direktan interes da rade na SSP-u. Najčešće beležen odgovor u fokus grupama bio je: "Nikada nas nisu pitali o SSP-u, zato smo i došli ovde."

U **Crnoj Gori** je obavljen **21 intervju** sa osobama iz **18 organizacija**:

- **11 iz NVO sektora,**
- **2 političke stranke,**
- **2 iz oblasti medija,**
- **po jedan predstavnik/ca** sledećih institucija: **univerzitet, privatne advokatske firme i udruženja za povratak privatne svojine.**

Među 21 intervjuisanom osobom 13 je muškaraca i osam žena. Skoro da svi/e oni/e imaju visoko obrazovanje (završen fakultet, magistratura); njih 13 pripada većinskom/im narodu/ima i 14 je iz Podgorice. Ovo takođe pokazuje stanje u trećem sektoru u Crnoj Gori i posebnu situaciju sa SSP-om, gde je većina iz glavnog grada.

Antiratni blok u **Crnoj Gori '90-tih** godina činile su **političke stranke, Liberalni savez Crne Gore i Socijal-demokratska partija**, sa jedne strane i sa druge strane od medija: podgorički **nedeljnik Monitor**.

Sledeće organizacije učestvovala su u **tri fokus grupe** u Crnoj Gori:

- **udruženja izbeglica i interno raseljenih lica** (devet osoba),
- **udruženja ratnih veterana** (dve osobe),
- **porodica nestalih osoba** (dve osobe).

Za više detalja pogledati **liste grupnih i pojedinačnih intervju**a klasifikovane po organizacijama i geografskim lokacijama u Dodacima 2,3,4,5 i 6.

III Glavni akteri/ke u procesu SSP-a u Srbiji i Crnoj Gori

Glavni akteri/ke odgovaraju uzorku ovog istraživanja. Svi/e intervjuisani/e su iz civilnog društva Srbije i Crne Gore.

Početna lista glavnih aktera/ki napravljena je po već postojećoj socijalnoj mreži aktera/ki, na osnovu iskustva (od '94.) u civilnom društvu predstavnice QPSW-a u Srbiji i Crnoj Gori i na osnovu analiza direktorijuma Centra za razvoj neprofitnog sektora (2002.). Inicijalna lista je, uglavnom, pokrivala NVO-e kao aktere/ke, nekoliko predstavnika/ca medija i profesore/ke univerziteta koji su saradivali/e sa NVO-ima na temama SSP-a.

Na početnoj listi nalazilo se oko 30 imena, a primenom metode 'lavine', lista je narasla, tako da je uključila preko 120 osoba za pojedinačne intervju e i preko 30 osoba za fokus grupe u Srbiji i Crnoj Gori. Osnovni kriterijum za odabir osoba bio je **kontinuirani rad na polju SSP-a**. Prateći preporuke intervjuisanih sa početne liste, ova grupa je izabrana kao grupa najaktivnijih predstavnika/ica na polju rada SSP-a. NVO, alternativni mediji, kulturni centri i pozorišta jesu srž civilnog društva u Srbiji i Crnoj Gori koji je nastao kao alternativa Miloševićevom režimu i njegovoj pro-ratnoj politici. Imajući ovo u vidu, jasno je zašto su akteri/ke civilnog društva bili najbitniji predstavnici/e SSP-a u proteklih 15 godina. Sve do oktobra 2000. godine, **državni zvaničnici/e protivili su se SSP-u**, dok je **nova vlada zaplašena i ambivalentna** prema SSP-u. Zbog toga **političari/ke, donosioci odluka i predstavnici/e državnih institucija nisu uključeni/e u ovo istraživanje**. Imajući u vidu njegove ciljeve i obim, **šira javnost** takođe nije bila uključena.

Za **Srbiju** je važno napomenuti da većina organizacija uključenih u SSP **stavlja SSP u širi kontekst svog rada** – 38 organizacija (tj. demokratija, manjinska prava, razni obrazovni i kulturni godišnji programi...) ili kreira **indirektne obrazovne programe/projekte** – 24 organizacije, u kojima su **mladi korisnici**. Teme koje pokrivaju uključuju: **toleranciju, različitost, stereotipe i predrasude, ljudska prava, razrešavanje konflikata i nenasilnu komunikaciju**. Vrlo je prisutno verovanje da su mladi budućnost Srbije i Crne Gore, tako da su mnogi programi posvećeni njima kao korisničkoj grupi. Ima vrlo **mali broj NVO-a** sa projektima i programima za **direktan rad** na temama SSP-a. Ova grupa organizacija može biti podeljena na:

- a. one sa dva ili više SSP projekta – 27 organizacija
- b. one sa jednim SSP projektom – sedam organizacija

U Crnoj Gori, situacija je slična i različita u isto vreme. Organizacije i osobe sa **direktnim projektima na SSP-u** podeljene su u dve grupe: one koje se **pridružuju postojećim regionalnim projektima/mrežama** i **lokalne kancelarije organizacija čije je sedište u Beogradu**. **Autentične akcije u**

Crnoj Gori odnose se na aktere/ke SSP-a koji rade **na određenim zločinima** počinjenim na njihovoj teritoriji (Bukovica i Štrpci) i na ulogu pripadnika vojske Crne Gore na dubrovačkom frontu.

Ozbiljna i dublja analiza tema SSP-a zahtevala bi zajedničku **bazu podataka** koja sadrži imena i definicije projekata i programa, uključujući njihove precizne ciljeve, trajanje, aktivnosti i uticaj na svakom nivou rada. Takva **baza podataka** mogla bi da bude osnova novih analiza sledećih pitanja:

- koje su naučene lekcije,
- koji su indikatori uspešnog rada na temama SSP-a.

Imajući u vidu da ovakva baza podataka još uvek ne postoji, ovaj izveštaj nije mogao da proizvede dublju analizu, već je pre mapirao trendove na radu na SSP-u u Srbiji i Crnoj Gori.

IV Korisnici/e

Teško je napraviti **podelu** između korisnika/ica i glavnih aktera/ki SSP-a, jer: nijedna društvena grupa u Srbiji i Crnoj Gori nije završila proces "suočavanja sa prošlošću", te se **obe grupe** često **preklapaju**. U ovom kontekstu reč "**korisnici/e**" je korišćen kao termin koji NVO-i upotrebljavaju u svojim projektima za **grupu osoba kojima je namenjen određeni program**. Evo šta **intervjuisani/e** kažu o **korisnicima/cama u svojim projektima**:

Ako se u **Srbiji** ispituju tipovi aktivnosti direktno vezani za korisnike/ce, često je **opšta populacija** glavna korisnička grupa. Druga korisnička grupa su **mladi**, što znači od 8 – 35 godina starosti (videti više u Dodatku 7 koji se odnosi na programe za mlade). Mladi, kao korisnička grupa, manje su obuhvaćeni aktivnostima na regionalnom nivou nego što su to na nacionalnom i lokalnom nivou. Štaviše, **manjine** i **neposredne žrtve rata** (izbeglice, ratni veterani, žene silovane u ratu, zatvorenici logora) često su navođeni kao korisničke grupe. U podregionima su navođene posebne grupe, kao što su **vernici** (u Novom Sadu) i **seljaci** (regioni južne Srbije i Sandžaka).

Očekivani korisnici/e su predstavnici/e civilnog društva: **aktivisti/kinje i volonteri/ke NVO-a, studenti/kinje, članovi/ce političkih stranaka, predstavnici/e medija i predstavnici/e sindikata. Profesionalci/ke** raznih struka koriste dostupnu dokumentaciju, prate medijske informacije i istraživačke studije. Državni zvaničnici/e su neposredno povezani sa temama SSP-a preko komandne odgovornosti, zakonodavstva (usvajanje neophodnih zakona vezanih za SSP) i saradnjom sa Međunarodnim sudom za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju (dalje MKSJ) sa sedištem u Hagu, Holandija.

U **Crnoj Gori**, korisničke grupe su skoro iste kao u Srbiji. Intervjuisani/e **nisu jedino pomenuli/e vernike i sindikate**.

Lista korisničkih grupa je duga i čini se da obuhvata sve društvene grupe. Sledeće pitanje se neposredno odnosilo na korisnike: "**Ko posećuje javna događanja vezana za SSP?**". Najčešći odgovori bili su: **neposredne žrtve**

rata, manjine, građani/ke većinskog naroda koji/e su već zainteresovani/e za SSP i osobe u/iz etnički mešovitim brakova. Zaključak je jednostavan: broj ljudi iz opšte populacije koji učestvuje u temama SSP-a i dalje je veoma mali.

V Pristupi korišćeni u SSP-u

Pristupi SSP-u su veoma različiti. Tabela koja sledi trebalo bi da se koristi za dobijanje opšte slike o tome šta je urađeno na SSP-u i koja vrsta aktivnosti bi trebalo da se preduzme u Srbiji i Crnoj Gori.

Postoji nekoliko glavnih područja gde je SSP nešto više izražen, i koja su klasifikovana po tipovima dominantnih aktivnosti i njihovom mogućem uticaju na širu publiku. Ta područja su: **umetnost i kultura, dokumentacija i istraživanja, edukacija, neposredna pomoć, zastupanje i uticaj na javnu sferu, javna događanja i debate, kao i mediji.**

Nedostatak saglasnosti oko korišćenih izraza i termina, kao i njihovo jednako značenje, nisu samo specifični za koncept SSP-a, već predstavljaju široko rasprostranjen problem u terminologiji civilnog društva u Srbiji i Crnoj Gori. Pristupanje ovim terminima i njihovo razumevanje od strane raznih aktera/ki SSP-a je zbog toga veoma otvoreno. Na primer, okrugli stolovi se posmatraju kao javne debate, forumi i kao okrugli stolovi, što zavisi od aktera/ki SSP-a. Razlike ne leže samo u nazivima, nego i u metodološkoj primeni samog pristupa. Kako god, dva najčešća tipa aktivnosti su: **okrugli stolovi i izdavačka delatnost**, koji su dominantni zbog svojih neposrednih veza sa glavnim akterima/kama, tj. intelektualnom elitom. Pomenute aktivnosti su izlistane u **Dodacima 8 i 9.**

Ova lista nije dosledna jer zbog velikog broja različitih pristupa koji se odnose na istu temu, nije moguće napraviti preciznu vezu između određenog pristupa i određene teme. Za ovo postoje dva razloga: **intervjuerka** nije insistirala na **preciznim odgovorima** na pitanja, koji bi možda doprinela da se ovo bolje analizira, niti su **intervjuisani/e** davali/e **precizne** opise o tome **kako** oni/e rade na SSP projektima.

U Crnoj Gori su aktivnosti mnogo manje intenzivne, ako se porede sa onima u Srbiji. Postoje dva razloga za to: Crna Gora je mnogo manja zemlja, a imala je i drugačiji kontekst i ulogu u poslednjih 15 godina.

I Umetnost i kultura	
1. Pozorišne predstave	
Srbija	Pozorišne predstave, kao sredstvo za SSP izvide savremene pozorišne trupe (Dah teatar - Centar za pozorišna istraživanja i CEDEUM – Centar za dramu u edukaciji i umetnosti) u Srbiji, a predstave su izvođene a alternativnim kulturnim centrima: REX – kulturni centar B92, Centar za kulturnu dekontaminaciju i Centar za kulturu Stari Grad.

	<p>Primer: Pozorišna predstava "Mape zabranjenog sećanja" o zločinu u Srebrenici – Dah teatar</p> <p>Ova pozorišna predstava je bila zajednički napor dve pozorišne trupe: trupe iz Beograda i trupe iz SAD-a koje su radile na svojim nezaraslim ranama. Trupa iz SAD-a je radila na temama ropstva, dok je trupa iz Srbije obrađivala temu zločina u Srebrenici. Obe trupe su želele da istraže pitanje odgovornosti i da jasno kažu da zločini nikada ne zastarevaju, tj. da nije važno da li se zločin dogodio pre dva veka ili pre dve godine. Užas zločina se ne smanjuje vremenom. Pokušali/e su da rade na transformaciji zato što veruju da dokle god se zločini ne transformišu u nešto drugo, ostavljajući tragove na zemljama, narodima i pojedincima/kama.</p>
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
2. Ulične predstave	
Srbija	<p>Primer: Ulična predstava o zločinu u Srebrenici i operaciji Oluja pančevačke Ženske mirovne grupe</p> <p>Izvodile su je nezavisne pozorišne grupe, a ljudi koji su prisustvovali predstavi bili su različiti od onih koje NVO-i mogu da okupe. Predstave i performansi kao sredstvo za SSP veoma su dobri kada treba otvoriti bolna pitanja iz oblasti SSP-a, a takođe i za rad sa mladim ljudima. Na ovaj način bolna pitanja mogu da budu predstavljena bez patetičnog i manipulativnog pristupa. Performansi sami po sebi izazivaju i racionalne i emotivne procese među publikom.</p>
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
3. Muzički festivali	
Srbija	<p>Primer: muzički festival EXIT u Novom Sadu</p> <p>Muzički festival EXIT sakupio je u Novom Sadu u protekle tri godine i publiku i grupe iz postjugoslovenskih zemalja. Ovo je jedan indirektan način rada na SSP-u, tako što se na jednom mestu okupi publika i muzičke grupe iz konfliktnih zona i vežu se nečim što im je zajedničko: MUZIKA.</p>
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
4. Izložbe	
Srbija	<p>Izložbe pokrivaju teme koje su direktno vezane za proteklih 15 godina:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ron Haviv: Krv i med • Državna komisija za istinu i pomirenje: Mediji o ratu <p>Ili pokrivaju znatno duži vremenski period:</p> <p>REX – B92 kulturni centar: o Jevrejima REX – B92 kulturni centar: o Romima.</p>
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.

II Dokumentacija i istraživanja	
1. Dokumentacioni centri	
Srbija	Dokumentacioni centar Ratovi 1991. - 1999., Fond za humanitarno pravo i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji imaju najbolju dokumentaciju o SSP-u. Dokumentacija koja se može dobiti u ovim organizacijama sadrži ispovesti žrtava, fotografije, filmove i biblioteke sa dokumentima koji se odnose na SSP.
Crna Gora	Podgorički nedeljnik Monitor ima arhivu svojih izdanja. Nedeljnik je pokrivaio većinu tema SSP-a iz regiona i to predstavlja značajnu medijsku dokumentaciju.
2. Dokumentarni filmovi	
Srbija	<p>Tri medijske kuće napravile su filmove koji se odnose na teme SSP-a: B92, Arhiteel i SPES Film.</p> <p>Primer: dokumentarni film "Crni gavran" – SPES Film Ovaj film iz vremena NATO bombardovanja 1999. godine o porodici Vuković iz Kraljeva režirao je Želimir Gvardiol. Sin je bio mobilisan i poslat na Kosovo gde je poginuo. Nešto kasnije, tadašnji predsednik Srbije, Slobodan Milošević, želeo je da posthumno odlikuje mladića ordenom za hrabrost. Otac je odbio da primi orden i to je izazvalo medijsku pažnju u Srbiji. Iako simboličan, ovaj gest je bio vrlo snažan. Sa druge strane, deda, koji je bio član Miloševićeve stranke, primio je orden za svog poginulog unuka. Otac i deda poginulog mladića od tada više ne govore. Film je snimljen 2001. godine.</p>
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
3. Dokumentovanje usmene istorije	
Srbija	<p>Usmena istorija je u početnoj fazi razvoja u Srbiji. Prve knjige sadrže ispovesti Nemicica i Romkinja. Rađene su kroz međunarodni projekat pod nazivom: "Žensko sećanje... otkrivanje ženskih identiteta u vreme socijalizma". U Srbiji su na ovome radile Nadežda Radović i organizacija Ženske studije i istraživanja iz Novog Sada. Knjiga o Nemicama (u Vojvodini) je u dva dela: prvi je o ženama koje su preživele komunističke logore posle II svetskog rata, a druga o onima koje su želele da se udaju za "pobednike" i tako se "integrišu" u društvo.</p> <p>Knjiga "Romkinje" je prva knjiga usmene istorije Romkinja na celom području Centralne i Istočne Evrope. U okviru istog međunarodnog projekta nju su uradile Ženske studije i istraživanja iz Novog Sada.</p> <p>Još jednu inicijativu o usmenim istorijama pokrenuo je Dokumentacioni centar Ratovi 1991. - 1999. Ovde se sakupljaju pojedinačne i lične priče direktnih ratnih žrtava u ratovima od 1991. – 1999. godine.</p>
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
4. Istraživanja	

Srbija	Istraživanja koja se tiču određenih tema SSP-a su iz sledećih oblasti: sociologije, psihologije, medija, antropologije i javnog mnjenja. Mnogi/e domaći/e i strani/e naučnici/e pokrivali su neke delove ove teme u raznim istraživanjima. " Srpska strana rata " je jedino istraživanje koje je sasvim posvećeno SSP-u. Više o ovome pogledati u delu o saradnji.
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
5. Izdavačka delatnost	
Srbija	Izdavačka delatnost je drugi najčešći vid aktivnosti. Uključuje knjige, ali i sve druge štampane materijale. U ovoj aktivnosti intelektualci koji nisu vezani za organizacije, daju svoj doprinos procesima SSP-a. Za dalje detalje pogledati u delu o produktima.
Crna Gora	Individualni autori uključeni su u izdavačku aktivnost. Neke od knjiga direktno su vezane za zločine (Štrpci, Bukovica, Dubrovnik), dok druge imaju indirektnu vezu sa SSP-om .
III Edukacija	
1. Kursevi	
Srbija	Jedan od primera je kurs istorije pod nazivom " Mit, stereotipi, tradicija i istorija ", vodi ga Dubravka Stojanović, doktorka istorijskih nauka , u alternativnim obrazovnim centrima, kao što su: Ženske Studije, Mirovne studije, Beogradska otvorena škola, Alternativna akademska obrazovna mreža.
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
2. Seminari	
Srbija	Ova vrsta rada primenjuje se na različite korisnike: <ul style="list-style-type: none"> • nastavnike/ce istorije (Udruženje za društvenu istoriju) • nastavnike/ce osnovnih i srednjih škola (udruženje TRAG – Niš, Grupa MOST, Grupa 484, CEDEUM – Beograd, Centar za multikulturalnost – Novi Sad, Otvoreni univerzitet – Subotica) • ratne veterane (Udruženje za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava rata 1991. - 1999. iz Novog Sada) • vernike (Humanitarna organizacija "Tabita" – Novi Sad). <p>Najčešća mešovita grupa korisnika/ca su: predstavnici/e NVO-a, članovi/ce političkih stranaka, predstavnici/e medija i članovi/ce studentskih organizacija.</p> <p>Primer seminara sa SSP pristupom:</p> <p>Projekat "Pitanje krivice i odgovor odgovornosti", koji je radila niška organizacija Odbor za građansku inicijativu, bio je pokušaj suočavanja uzroka i posledica ratova vođenih na prostoru bivše Jugoslavije – kroz seriju predavanja, radionica i otvorenih diskusija, razgovore sa akterima/kama i</p>

	građanima/kama i javne prezentacije video materijala. Projekat se sastojao od pet ciklusa sa po dvanaest predavanja i radionica u svakom od ciklusa koji su održani u gradovima južne i istočne Srbije: Leskovcu, Prokuplju, Zaječaru, Vranju i Jagodini. Javne diskusije su se takođe održale u ovim gradovima, a još dva seminara su održana u Nišu. Šest dokumentarnih emisija je napravljeno u saradnji sa Niškom televizijom (NTV). Učesnici/e su bili mladi/e novinari/ke, članovi/ce političkih stranaka, članovi/ce NVO-a i studentskih organizacija. Projekat je vođen tokom 2002. godine.
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
3. Radionice	
Srbija	Radionice kao način rada na temama SSP-a vodili su mirovni i ženski NVO-i . Takođe, primenjuju se u slučajevima kada su korisnička grupa mladi .
Crna Gora	Ovu metodologiju uglavnom primenjuju mirovne i ženske organizacije .
IV Direktna pomoć	
1. Direktna zaštita ljudskih prava	
Srbija	Primer rada na pojedinim ratnim zločinima : Fond za humanitarno pravo je jedina organizacija koja se bavi ljudskim pravima u Srbiji i Crnoj Gori, a koja radi na svakom zločinu koji se odigrao na ovoj teritoriji. Rad na određenom zločinu uključuje sakupljanje sve raspoložive dokumentacije, podršku porodicama u sudskim procesima i lobiranju državnih institucija i međunarodnih političkih aktera da se nastavi sa ovim procesima. Za više detalja pogledati Dodatak 10.
Crna Gora	Direktna zaštita ljudskih prava uglavnom se odnosi na zločine počinjene protiv manjina na teritoriji Crne Gore . Ovu zaštitu sprovode NVO-i (Fond za humanitarno pravo), razna udruženja manjina (Almanah), privatne advokatske kancelarije (Velija Murić i Dragan Prelević), kao i poslanički lobiji (Socijal-demokratska partija i Liberalni savez Crne Gore). Za više detalja pogledati Dodatak 11.
2. Psihosocijalna podrška	
Srbija	Psihosocijalna podrška se nudi direktnim žrtvama rata, zatvorenici/ama logora, ženama silovanim u ratu, izbeglicama, raseljenim licima i ratnim veteranima. Ova vrsta rada je bila intenzivnija tokom rata i odmah po njegovom završetku za sve korisničke grupe sem za ratne veterane. Ratni veterani počinju da traže ovu vrstu podrške tek od 1999. godine. Većini ovih osoba je bila potrebna podrška za vreme kriznih godina, dok danas pokušavaju da se nose sa životom bez terapeuta/kinja. Grupa najtraumatizovanijih osoba je ili još uvek pod psihijatrijskim tretmanom ili jos nije spremna da se podvrgne bilo kojoj terapiji.

	Trendovi rada na pitanjima izbeglica prošli su faze od humanitarne pomoći, ekonomske i psihosocijalne podrške, kao i razvojnog pristupa , da bi došli na današnji nivo zastupanja i uticaja na političke nivoe. Pravna zaštita je bila trajni trend sve ovo vreme.
Crna Gora	Psihosocijalni rad sa direktnim žrtvama rata odvijao se više u prošlosti nego danas. Korisnici/e su bili/e izbeglice, raseljena lica i ratni veterani . Na ovome su uglavnom radili/e psiholozi/škinje (bilo kroz lokalne NVO-e ili angažovani/e od strane međunarodnih organizacija), ali i druge grupe profesionalnih savetnika/ca .
V Zastupanje i uticaj na politiku	
1. Kampanje	
Srbija	Primer: kampanja "Suoči se" koju je sproveo NVO Centar za razvoj medija iz Beograda. Ovu kampanju je podržalo i vodilo mnogo NVO-a iz Srbije i njihovih aktivista/kinja, kao i sekcije mladih Socijal-demokratske partije, Građanskog saveza Srbije i Lige socijal-demokrata Vojvodine. Preko 100 osoba je bilo na neki način uključeno u rad na kampanji "Suoči se" koja je trajala tri meseca. Kampanja se vodila preko bilborda, postera, TV-klipova na TV B92, radio-džinglova na radiju B92 i okruglim stolovima u osam gradova. Mediji (uglavnom elektronski) izveštavali su o okruglim stolovima održanim u osam gradova, ali su pokrivali i događaje u drugim gradovima u kojima nisu bili održani okrugli stolovi. Bar 15 lokalnih medija pratilo je kampanju "Suoči se", koja je bila organizovana 2002. godine.
Crna Gora	Primer: kampanja "Oprosti Dubrovniče" organizovao je Fond za humanitarno pravo (FHP) u saradnji sa Parlamentom mladih Crne Gore, Bokeljskim centrom za toleranciju i Građanskom kućom klubom NVO-a grada Cetinja . Kampanja je organizovana tokom oktobra i novembra 2002. godine. Cilj kampanje bio je da se kaže "oprosti nam" državama susedima Crne Gore: Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini . Osnovni cilj kampanje u pet gradova bilo je prikupljanje dovoljnog broja potpisa da bi se naterale lokalne vlasti da jedna od gradskih ulica nosi ime Dubrovnika . Predstavnik FHP-a je rekao da će se kampanja nastaviti , jer do sada nijedna ulica u ovim gradovima nije dobila ime po Dubrovniku.
2. Monitoring ljudskih prava	
Srbija	Monitoring je neposredno povezan sa radom na pravima manjina i uslovima Evropske unije za prijem Srbije i Crne Gore u tu organizaciju. Ovim se bave mnoge organizacije koje rade na ljudskim pravima.
Crna Gora	Monitoringom prava manjina bave se Fond za humanitarno pravo i razna manjinska udruženja. Drugi način rada na

	<p>pravima manjina je da se predstave i objasne standardi EU-a o pravima manjina, a na tome radi NVO ASK u saradnji sa raznim udruženjima manjina u zemlji.</p>
<p>3. Pisanje nacrtu zakona o temama značajnim za SSP</p>	
Srbija	<p>Postoji pet zakona koji se tiču SSP-a:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zakon o ratnim zločinima • Zakon o lustraciji • Zakon o otvaranju dosijea tajnih službi • Zakon o denacionalizaciji • Zakon o rehabilitaciji <p>Kada NVO napravi nacrt zakona, onda traži partnere među političkim strankama za dalje lobiranje. Neke političke stranke takođe pišu nacрте zakona i šalju ih Parlamentu Srbije, koji je do sada usvojio Zakon o ratnim zločinima i Zakon o lustraciji.</p> <p>Primer: Zakon o otvaranju dosijea tajnih službi: Nacrti zakona o otvaranju dosijea tajnih službi i konferencije o tome:</p> <p>Dva nacrtu zakona napravili su Centar za antiratnu akciju – CAA (2001.) i Centar za unapređenje pravnih studija - CUPS (2002.) Ovi nacrti nudili su odgovore na mnoga pitanja vezana za otvaranje dosijea građana koje od 1945. do 2001. godine drži nekoliko tajnih službi. CAA je 2002. godine organizovao konferenciju posvećenu ovim pitanjima, gde su predstavljena oba nacrtu zakona. Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM) je 2001. godine organizovao konferenciju zajedno sa Fondacijom Konrad Adenauer, na kojoj je predstavio primere iz te oblasti iz Nemačke i Poljske. Ovaj zakon je neposredno povezan sa radom i bitan za rad Komisije za lustraciju, koja je osnovana 2003. godine. Međutim, Zakon o otvaranju dosijea tajnih službi još uvek nije usvojen od strane Skupštine Srbije.</p>
Crna Gora	<p>Nacrtu два zakona izradili su NVO-i:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zakon o vraćanju privatne svojine (podgoričko Udruženje za povratak i zaštitu privatne svojine) • Zakon o lustraciji (Centar za denacifikaciju) <p>Kada je napravljen nacrt zakona, NVO traži partnere među političkim strankama da bi dalje lobirali u Skupštini Crne Gore.</p>
<p>VI Javni skupovi i debate</p>	
<p>1. Okrugli stolovi</p>	
Srbija	<p>Ovo je jedna od najčešćih aktivnosti na SSP-u, a odnosi se na: rad na MKSJ, krivicu, odgovornost, modele pomirenja koji odgovaraju Srbiji i Crnoj Gori, pojedine ratne zločine i ispovesti porodica nestalih osoba, nove zakone, teme koje se tiču ratnih</p>

	<p>veterana i izbeglica.</p> <p>Regionalni nivo: I ovde su okrugli stolovi najščešći vid aktivnosti, ali se na ovom nivou oni organizuju dvosmerno: akteri/ke civilnog društva iz BiH i iz Hrvatske su gosti/šće u različitim gradovima Srbije, a akteri/ke civilnog društva iz Srbije gostuju u BiH, Hrvatskoj, na Kosovu.</p>
Crna Gora	Ovu vrstu aktivnosti na procesima SSP-a organizuju NVO-i , ali i političke stranke.
2. Konferencije	
Srbija	<p>Konferencije su vezane za traženje modela pomirenja koji bi najviše odgovarali Srbiji i Crnoj Gori, koristeći primere drugih zemalja (Južna Afrika, Severna Irska, Čile, Nemačka/Francuska...), teoretsko razumevanje, razmenu iskustava vezanih za SSP, neke zločine na području Crne Gore (Štrpci, Bukovica), zakone koji se tiču SSP-a (Zakon o otvaranju dosijea tajnih službi) i komandnu odgovornost. Sledeće organizacije primenile su konferencije kao sredstvo za SSP: B92, Fond za humanitarno pravo, Viktimološko društvo Srbije, Žene u crnom i Centar za multikulturalnost.</p> <p>Primer: Međunarodna konferencija "U potrazi za istinom i odgovornošću" – B92</p> <p>Konferenciju je 2001. godine organizovao B92 u Ulcinju, Crna Gora. Bilo je 50 učesnika/ica iz Srbije i Crne Gore, regiona i drugih zemalja. Ovo je važna konferencija ne samo zato što je okupila veliki broj stručnjaka/inja iz zemlje i sveta, nego i zato što je označila početak vrlo dugog i bolnog procesa suočavanja sa istinom, uključujući odgovornost u Srbiji i Crnoj Gori i u jugoistočnoj Evropi (dalje JIE).</p>
Crna Gora	<p>Primer: konferencija o zločinima u Štrpcima i Bukovici</p> <p>Konferenciju je organizovao Fond za humanitarno pravo u saradnji sa magazinom Almanah i nedeljnikom Monitor u februaru 2003. godine. Ovo je bila ne samo prva konferencija koja se ticala posebnih zločina počinjenih na teritoriji Crne Gore, već je, po prvi put, okupila porodice nestalih osoba, članove parlamenta i predstavnike vlade, kao i aktiviste/kinje NVO-a i novinare/ke.</p>
3. Ulične akcije / mirovni i antiratni protesti	
Srbija	Najpoznatiji primeri su ulični antiratni protesti Žena u crnom , koji su organizovani svake srede na beogradskim centralnim trgovima i ulicama tokom rata.
Crna Gora	Ulični mirovni i antiratni protesti održavani su tokom poslednjih 15 godina, ali ih je manje danas. Najpoznatiji od njih je, možda, onaj održan na Cetinju ranih 90-tih, koji je organizovao Liberalni savez Crne Gore pod nazivom "Oprosti nam, Dubrovniče" . Druge protestne šetnje organizovale su "Javnost protiv fašizma" u Podgorici , dok je

	u Kotoru ove akcije pokretao NVO "Anima" . Danas ulične mirovne akcije u Podgorici organizuje Ženska mirovna mreža u Crnoj Gori .
4. Molitve za mir	
Srbija	Duhovni rad je organizovan u obliku nedeljnih molitvi za mir od strane Ekumenske humanitarne organizacije (EHO) iz Novog Sada od 1993. – 1996. godine. EHO je osnovan od strane tri protestantske crkve i Srpske pravoslavne crkve. Ove molitve su u isto vreme bile i ekumenske i interkonfesionalne (pridruživali su se i članovi/ice islamske i jevrejske verske zajednice). Danas se ova aktivnost organizuje jednom mesečno. Za vernike/ce je ovo bilo jedino mesto gde su mogli/e da se susretnu sa ljudima koji dele iste poglede i mišljenja. Molitve su svake nedelje bile organizovane u drugoj crkvi i sveštenik te crkve je bio domaćin, a sveštenici ostalih crkava su učestvovali u molitvama, kao i imam i rabin i svi/e drugi/e vernici/e. Ovde duhovni rad možemo posmatrati kao jedan od nivoa rada na SSP-u, a molitva se može smatrati aktivnošću.
Crna Gora	Ovakva vrsta rada nije zabeležena.
VII Mediji	
Srbija	Rad medija je sve ono što se tiče SSP-a, a pokriveno je radijskim emisijama, televizijom, nezavisnim TV produkcijskim kućama, novinama, nedeljnicima, magazinima i medijskim dokumentacionim i savetničkim firmama. Mediji koji su vrlo posvećeni temama SSP-a su: Radio 021 (Novi Sad), Radio i TV B92, dnevne novine Danas, Beograd, kao i nedeljnici: Vreme, (Beograd), Nezavisna svetlost (Kragujevac), Vranjske novine (Vranje); mesečnik Republika (Beograd), kao i nezavisne TV produkcijske grupe (VIN, TV Mreža, UrbaNS). Organizacija Ebert Consulting radi press clipping o SSP-u u Srbiji i načinu na koji lokalne novine izveštavaju o radu Tribunala u Hagu, pokrivajući 2002. i 2003. godinu. TV RTS je još uvek veoma stidljiva kada se radi o temama SSP-a i jedino ima dvonedeljni pregled na temu Tribunala u Hagu.
Crna Gora	Mediji koji se smatraju značajnim za SSP u Crnoj Gori su: nedeljnici Monitor i Polje , magazin Almanah i radio Antena M .

VI Saradnja na lokalnom, nacionalnom (republičkom) i regionalnom nivou

Saradnja na lokalnom, nacionalnom (republičkom) i regionalnom nivou predstavlja **izgrađeno poverenje i razvijene profesionalne odnose** među akterima/kama SSP-a. Ovo je **već postojeći socijalni kapital** koji može da posluži kao **početna tačka** za svaki rad na temama SSP-a. Primena postojećeg **znanja** (odnosi se na primenjene pristupe i ostvarene rezultate po svakom pristupu, kao i mogućnost da se uspostavi saradnja – gde i sa kim) može dovesti do **sinergije** SSP aktivnosti koje su preduzete u Srbiji i Crnoj Gori. Saznanja o radu drugih aktera/ki SSP-a mogu da obezbede kontinuitet.

Što se tiče broja aktera/ki u izradi nekog projekta, **pojedinačni i zajednički projekti** postoje na sva tri nivoa – lokalnom, nacionalnom i regionalnom, dok **mreže** postoje na nacionalnom i regionalnom, a **koalicije** samo na nacionalnom nivou.

Pojedinačni projekti su oni u kojima učestvuje jedna organizacija ili osoba i koji su osmišljeni od strane te iste organizacije/tima/osobe. U ovom slučaju, jedna organizacija traži sredstva i izvodi projekat, bilo preko svog tima ili uz pomoć volontera/ki, spoljnih članova/ca i drugih organizacija. Tada onaj koji projekat organizuje ima "vlasništvo" nad projektom i njegovim rezultatima.

Zajednički projekti su više puta pominjani od strane intervjuisanih koji ih vide kao i svaku uobičajenu delatnost (akciju, rad, projekt, program) koju u ovom slučaju izvode dve ili više organizacija, a često je donator predstavljen kao druga organizacija. U ovom izveštaju, **zajednički projekti** se pominju kao uzajamna intelektualna razmena u smislu osmišljavanja projekta, zajedničkih napora u traženju sredstava, izvođenja i zajedničkog "vlasništva" nad rezultatima i proizvodima.

Mrežu čini grupa organizacija i/ili pojedinaca/ki čiji je cilj saradnja i uzajamna podrška.

Koalicija je grupa organizacija i/ili pojedinaca/ki koje sarađuju u okviru određenog i kreiranog okvira, sa željom da se postigne zajednički cilj.

Ovo je pokušaj da se predstavi saradnja na lokalnom, nacionalnom (republičkom) i regionalnom nivou, preko pojedinačnih i zajedničkih projekata, mreža i koalicija:

1. Lokalni nivo

Ovaj način saradnje predstavlja rad koji se odvija u gradu ili mestu gde je i sedište organizacije. Često se obuhvata i ceo podregion, npr. Vojvodina, Sandžak, Toplica, južna Srbija, severna Crna Gora i Boka Kotorska.

Klasifikacija po broju aktera/ki u radu na projektima na lokalnom nivou pokazuje da su **pojedinačni projekti** koje radi jedna organizacija ili osoba najčešći oblik rada, pri kojem se koristi veći broj različitih pristupa.

Dva primera rada na lokalnom nivou, preko **pojedinačnih projekata**, a u izvođenju pojedinačnih organizacija:

Rad na lokalnom nivou u podeljenim zajednicama je mnogo manji danas nego što je bio za vreme ratova. Među malobrojnim organizacijama koje se bave ovom vrstom rada je i organizacija *Susedi za mir*, koja pokriva Bujanovac (južna Srbija) i četiri okolna sela. Ova organizacija radi sa svim etničkim grupama u ovoj podregiji prateći potrebe stanovništva: organizuje kurseve kompjutera za nastavnike/ice, kurseve šivenja za žene, centre za mlade u četiri okolna sela i školu šaha za decu.

U nekim alternativnim centrima, SSP je deo redovnih godišnjih programa (kulturni centri: REX – kulturni centar B92, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Mirovne studije, Centar za ženske studije, Beogradska otvorena škola, Alternativna akademska obrazovna mreža).

Zajednički projekti na lokalnom nivou nisu rašireni tip aktivnosti u Srbiji i Crnoj Gori.

Primer zajedničkog rada na lokalnom nivou:

Duhovni rad organizovan je u vidu **nedeljnih mirovnih molitvi** od strane Ekumenske humanitarne organizacije (EHO) iz Novog Sada u vremenu od 1996. do 1999. godine. EHO je osnovan od strane tri protestantske crkve i Srpske pravoslavne crkve. Ove molitve su u isto vreme bile i ekumenske i interkonfesionalne (pridruživali su se i članovi islamske i jevrejske verske zajednice). Danas se ova aktivnost organizuje jednom mesečno. Za vernike/ce je ovo bilo jedino mesto gde su mogli/e da se susretnu sa ljudima koji dele iste poglede i mišljenja. Molitve su svake nedelje bile organizovane u drugoj crkvi i sveštenik te crkve je bio domaćin, a sveštenici ostalih crkava su učestvovali u molitvama, kao i imam i rabin i svi/e drugi/e vernici/e. Ovde duhovni rad možemo posmatrati kao jedan od nivoa rada na SSP-u, a molitva se može smatrati aktivnošću.

Mreže i koalicije ne postoje na lokalnom nivou.

2. Nacionalni (republički) nivo

Ova vrsta rada predstavlja rad ili u Srbiji ili u Crnoj Gori.

Ako pogledamo ko započinje saradnju, očigledna je metropolizacija, što znači da bilo koja vrsta saradnje u Srbiji i Crnoj Gori uvek započinje iz Beograda, Novog Sada i Podgorice.

Na nacionalnom nivou postoji više **pojedinačnih projekata** nego što ih ima na lokalnom nivou.

Primeri:

Sedišta organizacija iz ova tri grada traže lokalne NVO-e za izvođenje pojedinih aktivnosti (skoro su svi okrugli stolovi van ova tri grada organizovani na ovaj način).

Isti projekat sa raznim izvođačima (izložba "Krv i med" Rona Haviva).

Jedan NVO okuplja sve koji se bave istim zločinom (konferencija o Štrpcima i Bukovici koju je u Podgorici organizovao Fond za humanitarno pravo).

Razne TV produkcije ili pozorišta nude svojim profesionalnim mrežama određene TV-emisije, filmove i predstave koje se odnose na SSP.

Ako ne postoji organizovana grupa ljudi za određeni projekat, vodeći NVO obrazuje grupu pojedinaca/ki (Udruženje za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava rata 1991. - 1999. godine iz Novog Sada osnovala je nekoliko grupa za samopomoć za etnički mešovite grupe ratnih veterana u južnoj Srbiji).

Grupe za zaštitu ljudskih prava radile su monitoring prava manjina više godina preko svojih podružnih kancelarija širom zemlje. Zbog toga je njihov rad dug u vremenskom smislu i dubok u smislu njihovog saznanja o manjinama.

Crna Gora: skoro sve što se radi pod imenom okruglih stolova, radionica, kampanja i uličnih akcija razvija se na sledeći način: **organizacija iz glavnog grada traži lokalni NVO ili pojedince/ke za izvođenje određenog projekta/aktivnosti.** (NVO ASK zajedno sa udruženjima manjina radi na standardima EU-a o pravima manjina.)

Primeri **zajedničkih projekata** na nacionalnom (republičkom) nivou:

Projekat **"Istina i odgovornost"** koji su pokrenuli časopis Republika, organizacija Građanski parlament Srbije i Dokumentacioni centar Ratovi 1991. - 1999. godine. Donator: **Ministarstvo za kulturu i informisanje Republike Srbije.** Korišćen način: **film "Srbija, godine nulte"**, režija Goran Marković. Prikazivanje filma bilo je praćeno **razgovorom o istini i odgovornosti**, organizovanom u 20 gradova Srbije i u Mostaru (BiH). Videti Dodatak 12 za više podataka: **gde je bio izvođen i ko je na lokalnom nivou radio na projektu.**

"Srpska strana rata" je jedno od najvažnijih **istraživanja** urađenih sredinom 90-tih, dok su još vođeni ratovi. Ovo je multidisciplinarno istraživanje koje obrađuje uzroke i razloge onog što se dešavalo u Srbiji kasnih 80-tih, a prevedeno je na više stranih jezika. "Učešće velike grupe istraživača doprinelo je vrlo dobroj intelektualnoj razmeni", rekao je voditelj istraživanja Nebojša Popov.

Kampanja "Dosta zločina" započeta je ubistvom srpskog premijera Zorana Đinđića, marta 2003. godine. Veliki broj osoba uhapšenih tokom policijske operacije "Sablja" bili su, između ostalog, ratni zločinci. Ova kampanja je potsetila ljude (i one iz vlade i one koji čine široku publiku) da su ratni zločini bili podjednako važni, ako ne i važniji od zločina povezanih sa trgovinom narkoticima, za šta je većina uhapšenih kriminalaca bila optužena. Ova kampanja je bila zajednički napor oko 100 NVO-a iz 40 gradova Srbije, osmišljena i započeta od strane najmanje 15 NVO-a. Štamano je oko 550.000 nalepnica na kojima je pisalo: "Tražimo pravdu", kao i "Vukovar, Sarajevo, Srebrenica, Kosovo, Nemanjina 11", koje su lepljene po celoj Srbiji i mogle su se videti u skoro svim gradovima. Ovo je bio dobar primer povezivanja sadašnjice sa kontekstom prošlosti zemlje.

Projekat "**Kultura suživota**" predstavlja zajednički rad na nivou vlade i NVO-a. Ovo je bio projekat Ministarstva za manjine i ljudska prava i Centra za interaktivnu pedagogiju iz Beograda. Ministarstvo je započelo projekat "Kultura suživota", u kome su mladi iz političkih stranaka, NVO-a i medija u regionu Sandžaka zajedno učili o nenasilnoj komunikaciji, veštinama razrešavanja sukoba, stereotipima i predrasudama. Sličan projekat, organizovan za istu korisničku grupu, primenjen je u južnoj Srbiji. Tamo je Ministarstvo za manjine i ljudska prava, zajedno sa OEBS-om organizovalo obrazovne seminare, a program je izvodio Centar za interaktivnu pedagogiju.

Mreže i koalicije na nacionalnom (republičkom) nivou:

Mreže su organizovale **Žene u crnom** i **Ženska mirovna mreža Crne Gore**. **Koaliciju je** podstakla organizacija "**Freedom House**".

Članice **mreže Žena u crnom** intervjuisane su tokom grupnog intervjua. ŽuC su uspostavile mrežu raznih ženskih NVO-a i pojedinki po celoj Srbiji, koja pokriva najmanje 15 gradova. Njihov rad u Srbiji bio je i njihov glavni cilj i program od 1998. godine. Najčešći oblik rada su radionice o raznim temama vezanim za mir, antimilitarizam, odgovornost, itd. Radionice se, kao pristup, primenjuju u vremenu od 1998. – 2000. godine, da bi se okupili/e aktivisti/kinje i to u pet gradova: Novom Sadu, Kragujevcu, Kraljevu, Novom Pazaru i Nikšiću. Od 2002. godine radionice i seminari organizuju se za aktiviste/kinje u raznim podregionima u Srbiji i vezani su za potrebe ovih podregiona. Ulične akcije bile su organizovane u najmanje 12 gradova u Srbiji i Crnoj Gori. Rad na prigovoru savesti vođen je kroz celokupnu mrežu, a prikupljeno je i 30.000 potpisa za zakon o prigovoru savesti i civilno služenje vojnog roka. Pored uobičajenih mirovnih i antimilitarističkih aktivnosti bile su organizovane i druge, uglavnom na temu SSP-a, kao što su projekat pod nazivom "Mostovi mira i demokratije", gde su pozivani/e gosti/šće iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore da govore na okruglim stolovima u raznim gradovima (Bela Crkva, Pirot, Kraljevo, Leskovac, Niš, Prokuplje) u Srbiji. Film BBC-ja "Krik iz groba" o Srebrenici bio je prikazan u tri grada u Srbiji pre nego što je organizovana javna rasprava. Ponekad su SSP aktivnosti kombinovane sa projektima drugih NVO-a. Na primer, zajednički okrugli stolovi bili su organizovani posle filma hrvatskog autora "Novo, novo vrijeme" u Čačku i

Pančevu, zajedno sa časopisom *Republika* i Građanskim parlamentom Srbije. Oni/e su bili jedni od pokretača kampanje "Dosta zločina".

Ženska mirovna mreža Crne Gore nastala je 2001. godine i bila je inspirisana aktivnostima Žena u crnom u vremenu 1998. – 2000. godine u Crnoj Gori. Njihove glavne aktivnosti su **ulične akcije, radionice i javni okrugli stolovi**.

Sledeći pokušaj bila je "**Koalicija za pomirenje - KAP**" koju je organizovao **Freedom House**, februara 2003. godine, a koja je, kao odbor koalicije, okupila 12 lokalnih organizacija: Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM), Fond za humanitarno pravo, agenciju "Argument" za primenjena sociološka i politička istraživanja, Urban-in iz Novog Pazara, Topličku inicijativu iz Prokuplja, TV B92, Centar za regionalni dijalog, Helsinški odbor za ljudska prava u Sandžaku, subotički Otvoreni univerzitet, Centar za regionalizam iz Novog Sada, Libergraf iz Užica i Udruženje TRAG iz Niša. Oni/e su podelili/e svoju delatnost na lobiranje i edukaciju. Nekoliko članova/ica odbora imalo je sastanke sa Natašom Mičić, v.d. predsednicom Srbije u to vreme, i lobiralo institucije za dodatni rad na SSP-u. Pojedine organizacije podnele su nekoliko samostalnih projekata. Trenutno stanje u koaliciji je status-quo.

3. Regionalni nivo

Regionalna saradnja u ovom istraživanju odnosi se na rad u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji i Crnoj Gori, dok su Rumunija, Mađarska, Kosovo i Makedonija navedene kao susedne zemlje/regioni. Pogledajte Dodatak 13 o projektima započetim na regionalnim nivou, kao i Dodatak 14 za primenjene pristupe.

U Srbiji su **lokalne inicijative** bile organizovane ili iz **Beograda** ili iz **gradova u Vojvodini** (Novi Sad, Pančevo, Subotica, Bačka Palanka, Sombor). U drugim delovima **Srbije** bio je samo **JEDAN regionalni projekat** organizovan od strane **NVO-a TRAG iz Niša**. **Inicijative iz Vojvodine** obično okupljaju **NVO-e iz Vojvodine, Slavonije (Hrvatska), Mađarske i Rumunije** kao učesnike/ce ili u trouglu okupljaju po jedan grad u **Vojvodini**, zajedno sa **Tuzlom (BiH) i Osjekom (Hrvatska)**.

Važno je da se naglasi da **organizacije van glavnih gradova Srbije i Crne Gore** (izuzetak je podregion Vojvodine sa Novim Sadom kao glavnim gradom), retko **kreiraju i vode projekte nezavisno od grupa iz glavnih gradova**.

Primeri **pojedinačnih projekata** na regionalnom nivou:

Centar za nenasilnu akciju (CNA): "Četiri pogleda: Od prošlosti - otkud ja u ratu; ka budućnosti – kako ka trajnom miru"

U Srbiji je Centar za nenasilnu akciju (CNA) održao četiri tribine pod nazivom: "Četiri pogleda: Od prošlosti - otkud ja u ratu; ka budućnosti – kako ka trajnom miru". Sagovornici su bila četiri učesnika u ratu na prostoru bivše Jugoslavije,

i to iz Sarajeva, Zagreba i Beograda. Ove tribine organizovane su u Indiji, Nišu, Novom Pazaru i Kragujevcu u junu 2002. godine, uz podršku lokalnih NVO-a, kao i lokalnih vlasti, medija i policije. Ovakav rad nastavljen je i u BiH. Dve tribine održane su u Zenici i Banja Luci u martu 2003. godine, sagovornici su bili učesnici ratova na području bivše Jugoslavije. Ovaj projekat nastavljen je i u 2003. godini u Srbiji i Crnoj Gori.

*Jedno **regionalno istraživanje o psihološkim aspektima pomirenja** uradio je **Dokumentacioni centar Ratovi 1991. – 1999.** u saradnji sa stručnjacima iz BiH i Hrvatske.*

Primeri **zajedničkih projekata** na regionalnom nivou:

Fond za humanitarno pravo i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji okupili su 2000. godine na Žabljaku, u Crnoj Gori, **visoko profilisane predstavnike/ce civilnog društva iz regiona** koji su pokušali/e da se dogovore oko **regionalnog modela za saradnju u oblasti SSP-a**. Ovaj **pokušaj nije bio uspešan**, jer su zastupane **različite ideje o modelu saradnje na regionalnom nivou**.

Sledeća je **Igmanska inicijativa**, započeta u Banja Luci **2000. godine**, i **odnosi se na ekonomiju, politiku i kulturu**. Inicijativa primenjuje **model trougla** (po jedan grad iz svake zemlje: Srbija i Crna Gora, Hrvatska i BiH).

Regionalni projekti na temu izbeglica po modelu trougla:

Veoma dobar primer na projektima po modelu trougla pružila je Grupa 484 i TV produkcija VIN, gde je 14 NVO-a iz Srbije, BiH i Hrvatske radilo bilo direktno na temama značajnim za izbeglice (informisanje i pravna podrška, pitanje povratka imovine), bilo indirektno, obrađujući ove teme na TV-u, gde su mediji pozivali predstavnike iz sve tri zemlje (TV produkcija VIN sa odgovarajućim partnerima iz Hrvatske i BiH). Budući da je motivacija izbeglica autentična i jaka, a njihovi problemi stvarni, bilo je lako da se odredi zajednički interes u "trouglu", pa tako ne čudi što su ovi projekti bili veoma uspešni. U ovom slučaju nije bilo bitno da li je projekat organizovan od strane jedne od regionalnih mreža (FRESTA je organizovala SEE-RAN – Mrežu pomoći izbeglicama u Jugoistočnoj Evropi) ili je sprovedena kao projekat UNHCR-a (medijski rad).

Međunarodna konferencija "Zaveštanje Hane Arent: s one strane totalitarizma i terora", organizovana od strane Centra za ženske studije i Beogradskog kruga jula 2002. godine. Hana Arent je među najznačajnijim teoretičarkama SSP-a. Ova konferencija je doprinela da se uspostavi ravnoteža u često poljuljanom javnom stavu o sopstvenoj odgovornosti za traumatičnu prošlost i ponavljanje nasilja iz prošlosti. Konferencija o Hani Arent bila je i javni čas o nacionalnom identitetu kao zaostalom modelu društvenog ponašanja, kojoj je prisustvovalo oko 100 stručnjaka/inja iz Srbije i inostranstva.

Primeri **mreža** na regionalnom nivou:

FRESTA - Mreža pomoći izbeglicama u Jugoistočnoj Evropi (SEE-RAN)

Misija SEE-RAN je da podrži proces povratka, reintegracije i pomirenja izbeglica i interno raseljenih lica kroz zajedničke akcije na regionalnom nivou i kroz međusobno jačanje članica mreže, a time i da doprinese razvoju civilnog društva. Trenutno, SEE-RAN povezuje 27 NVO-a i 45 radio stanica. Misija će se odvijati kroz zajedničke projekte, razmenu iskustava i primenu dobrih primera u drugim sredinama, kao i kroz programe razvoja kapaciteta. Članice mreže SEE-RAN smatraju da je saradnja NVO-a preko državnih i etničkih granica od vitalne važnosti za pitanja izbeglica, a i da daje bitan doprinos procesima izgradnje mira i stabilnosti u regionu. SEE-RAN radi kao otvorena mreža, povezujući nove organizacije i sarađujući sa njima u nameri da poveća učinak rada mreže, kao i da olakša koordinaciju projekata. Područje rada pokriva: pravne savete i pravnu zaštitu, psihosocijalnu podršku, ekonomske programe za osamostaljivanje, rad na informisanju, rad sa mladima, kao i humanitarnu pomoć.

FRESTA – Balkanska mreža za ljudska prava

Cilj ove mreže je da na Balkanu promoviše standarde o ljudskim pravima, kao i administrativne prakse ovih standarda. Sledeći cilj mreže je da doprinosi procesima izgradnje mira i pomirenja posle dugog perioda nasilnih sukoba. Dugoročni cilj je razvijanje stabilnih demokratskih društava na Balkanu. Trenutno, ova mreža okuplja 38 organizacija iz Albanije, BiH, Hrvatske, Kosova, Makedonije, Srbije i Crne Gore. Osnovni koncepti su: demokratska društva neće inicirati međusobne nasilne sukobe, rad na ljudskim pravima treba da se izgradi iz baze društva, fleksibilnost i regionalni koncept mišljenja. Ova mreža može da se proširi drugim članicama, jer namera i jeste da se u nju uključi što veći broj organizacija.

Nansen mreža

Nansen mreža se sastoji od osam centara za dijalog u regionu bivše Jugoslavije: u Srbiji (Beograd), Crnoj Gori (Podgorica), Makedoniji (Skoplje), Bosni i Hercegovini (Banja Luka, Mostar i Sarajevo), Hrvatskoj (Osijek) i na Kosovu (Priština). Sem regionalnih centara, Nansen mreža obuhvata i Nansen Akademiju u Lilehameru (Norveška) i Međunarodni institut za mirovna istraživanja iz Osla (Norveška). Ideja o uspostavljanju Nansen centara za dijalog (NDC) na Balkanu pojavila se kao potreba posle uspešnog projekta "Demokratija, ljudska prava i mirno razrešavanje sukoba", koji je trajao nekoliko godina, a vodile su ga sledeće organizacije iz Norveške: Nansenskolen Akademija iz Lilehamera, Međunarodni institut za mirovna istraživanja iz Osla, norveški Crveni krst i Organizacija za pomoć Norveške crkve (Norwegian Church Aid). Prvi NDC (Nansen Centar za dijalog) osnovan je u Prištini 1997. godine. Svi centri rade na mirovnoj edukaciji putem seminara, radionica i sličnih aktivnosti na terenu, u kojima facilitatori/ke i učesnici/e rade na temama značajnim za razrešavanje sukoba, a koje se tiču ljudskih prava, demokratije, kulturnog identiteta, slobode govora, rodne ravnopravnosti, itd. U nameri da obezbedi sigurno mesto za otvoreni dijalog

gde bi se ispitale predrasude i inicirao povratak međusobnog poverenja, seminari se, uglavnom, održavaju na terenu neutralnom za učesnike/ce. Cilj ovih aktivnosti je: razbijanje neprijateljskih predstava jednih o drugima i povećavanje razumevanja stanovišta i poziciju drugih.

Regionalna saradnja posmatra se kao vrlo značajna i neophodna, i to su istakli svi/e učesnici/e u razgovorima u Srbiji i Crnoj Gori. Osnovni problem, koji je naveden u intervjuima, odnosi se na to da je način rada određen pre nego što su definisani stvarni problemi i uzajamni interesi. Primeri su mnogobrojni: regionalne mreže ili politička definicija regiona (od strane Pakta za stabilnost JIE), gde se novčana pomoć nudi samo ukoliko se aktivnost slaže sa formom (neke od mreža) ili sa geografskim područjem (zemlje JIE).

Regionalna saradnja bila je značajnija i vrlo nabijena emocijama za članove/članice NVO-a i novinare/ke u Srbiji i Crnoj Gori za vreme ratova (1991. – 1996., kao i u periodu 1998. – 1999. godine).

Agendu na regionalnom nivou sada uglavnom iniciraju međunarodni/e akteri/ke i to mnogo češće od lokalnih aktera/ki, što samo po sebi nije ni loše ni dobro. Problem je što nijednu inicijativu koju su započeli/e međunarodni/e akteri/ke nisu preuzeli/e lokalni/e akteri/ke (prenos vlasništva je vrlo problematičan), a time se problematizuje održivost tema i projekata.

Pokušaj da se sistematizuju projekti **po broju aktera/ki u njihovom izvođenju** pokazuje da većina projekata i programa na svim nivoima jesu, u stvari, pojedinačni projekti pojedinačnih aktera/ki. Broj zajedničkih projekata, u smislu zajedničkih napora dve ili više organizacija, još uvek je neznatan u odnosu na njihov ukupan broj. Mreže su najčešći oblik rada na regionalnom nivou, dok je njihov broj na nacionalnom (republičkom) nivou manji, a na lokalnom nivou uopšte ne postoje. Mreže na nacionalnom (republičkom) nivou i u Srbiji i u Crnoj Gori pokrenute su od strane ženskih mirovnih organizacija, dok su regionalne mreže pokrenute od strane međunarodnih organizacija ili donatora.

Ako posmatramo **ljudske kapacitete** iskorišćene u različitim projektima koje primenjuju lokalne organizacije, postoje dve opšte opcije na nivou Srbije i Crne Gore i još dve dodatne opcije u Srbiji.

Opšte opcije:

- **Grupa trenera/ica** je organizovana od strane NVO-a za nove **programe edukacija** (u Srbiji su je primenili Grupa MOST, Centar za nenasilnu akciju, Grupa 484; u Crnoj Gori je Nansen centar za dijalog).
- **Mreža raznih ženskih NVO-a i pojedinaca/ki** primenjena je od strane **Žena u crnom** u Srbiji i **Ženske mirovne mreže Crne Gore**.

U Srbiji:

- **Mreže stručnjaka/inja** mogu biti jedna od opcija (**ANEM** – Asocijacija nezavisnih elektronskih medija, **ANET** – Alternativna mreža teatar, **AAOM** – Alternativna akademska obrazovna mreža),
- **Grupe za ljudska prava imaju kancelarije** u raznim gradovima (Helsinški odbor za ljudska prava, Fond za humanitarno pravo, Beogradski centar za ljudska prava, Komitet pravnika za ljudska prava – YUCOM).

Što se tiče **dužine i učestalosti projekata**, najčešće se u intervjuiima pominju kratkoročni projekti (po dužini) sa po jednom do tri sprovedene aktivnosti (učestalost).

VII Štampana i medijska ostvarenja

Osnovna štampana i medijska ostvarenja navedena u intervjuiima su **razni štampani materijali i medijska ostvarenja**. Većina njih je **dostupna u dokumentacionim centrima, i arhivama NVO-a i medija**.

U Srbiji, osnovna štampana ostvarenja jesu **knjige**. Postoji ceo spektar knjiga štampanih na teme: ljudska prava i izveštaji o stanju ljudskih prava, prevodi o standardima EU-a o ljudskim pravima, književna dela, dnevnicu iz raznih vremenskih perioda u proteklih 15 godina, biografije i autobiografije, analize domaćih i inostranih autora na određene teme i prevodi tih analiza, stručni časopisi, priručnici, ispovesti, udžbenici društvene istorije, prevodi raznih teorijskih knjiga, istraživanja na teme prošlosti, izveštaji sa konferencija, itd. Pored knjiga, **štampani materijali** su i dnevne novine, časopisi, promotivni materijali i programi, projektni i programski godišnji izveštaji, itd.

Za više informacija videti Dodatak 8.

Medijska ostvarenja su: radio i TV emisije, filmovi, video zapisi pozorišnih predstava i performansa, itd.

Dokumentacioni centri su: Dokumentacioni centar Ratovi 1991. – 1999., Fond za humanitarno pravo i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Pored njih, mnogi drugi NVO-i imaju delimičnu dokumentaciju i očigledno je da **arhiviranje nije jača stana NVO-a** u poređenju sa **medijima** koji imaju **dokumentovan i arhiviran skoro sav svoj rad**.

U Crnoj Gori, knjige su, takođe, osnovna štampana ostvarenja. Ako bi te knjige razvrstali po tipu, mogle bi da se naprave sledeće kategorije: izveštaji o ljudskim pravima, dnevnicu iz raznih vremenskih perioda u proteklih 15 godina, analize, ispovesti, knjige o alternativnoj istoriji, itd. Pojedinačni autori, koji su radili na temama SSP-a (a bili su i intervjuisani), su: Veseljko Koprivica, Rifat Rastoder i Srđan Darmanović. **Štampani materijali** su: nedeljnici, časopisi, letci, godišnji izveštaji, itd. Crnogorski nedeljnik **Monitor** predstavlja najbolji dokumentacioni centar koji se može naći na temu SSP-a, zato što ima svoj arhiv i zato što je bio jedan od glavnih učesnika SSP procesa.

VIII Prepreke

Prepreke dolaze iz **vrlo širokog društvenog kruga**, od **organizacionog do ličnog** nivoa. Ovo je pokušaj da se obuhvate **sve važne prepreke koje su naveli/e intervjuisani/e**.

Vrlo često intervjuisani/e su navodili/e **tranziciju** kao pojavu koja je uticala na **egzistencijane probleme i siromaštvo**, kao i "**odliv mozgova**" iz Srbije. Što se tiče **kulture**, navođene su sledeće prepreke: podela među konstruktivistima/praktičarima i kritičarima; ljudi ne poštuju nekoga iz svoje zajednice; inertnost stanovništva kao široko rasprostranjen fenomen.

Intervjuisani/e iz Srbije naglasili su **nedostatak ljudskih kapaciteta, kao i nedostatak finansijske i tehničke podrške** kao osnovne organizacione prepreke.

Zavisno od stručnosti i uloge u SSP procesima intervjuisani/e su navodili/e sledeće prepreke:

- **Psihoterapeuti/kinje koji/e rade u različitim NVO-ima** naglašavaju da je **izgradnja poverenja kod visoko traumatizovanih žrtava rata veoma dug proces** koji zahteva **ogromnu emocionalnu empatiju**.
- **Novinari/ke** opisuju **istu korisničku grupu** kao **zaplašenu i nepoverljivu**. Najčešći komentar je bio: "**Došli ste kod nas da bi zaradili svoje plate!**"
- **Ratne veterane izbegavaju** državne institucije, **vlada i većina onih koji rade na SSP-u, a potiču iz NVO-a**. Sa druge strane, ratni veterani **ustručavaju se od javnih nastupa jer se plaše** da bi mogli da dođu u situaciju da budu **optuženi od strane MKSJ**.
- **Razni drugi NVO-i govore o:** nedostatku vremena, otporu i negativnom stavu javnosti kada članovi/ce NVO-a govore o zločinima koje su počinili pripadnici srpske etničke zajednice; teme SSP-a su bolne i ljudi ih izbegavaju; postoji dilema o tome da li je još uvek rano za SSP; nemogućnost za otvoreni dijalog kada se na javnim događanjima pojave ekstremno agresivne grupe (bilo je i fizičkih napada); događaji se organizuju bez ikakvog političkog predznaka, ali ako se pojave političari, cela stvar dobija potpuno drugu dimenziju.
- **Mediji se suočavaju sa sledećim problemima:** pretnjama bivših ratnika u slučaju da se interesuju za neki određen zločin; teme SSP-a nisu komercijalne i ne mogu na njima da rade bez novčane pomoći donatora.
- Kada se dogode **incidenti** na nekom **javnom događaju** koji ima **SSP kao temu, i policija i sudstvo** reaguju **sporo i kazne** za ove prestupe su **minimalne**. Najgore je kada pokazuju više razumevanja za prekršioce, nego za NVO-e koji organizuju događaj. **Tek nedavno su**

počele da se podižu optužnice za slučajeve kada neko zagovara nacionalnu ili versku mržnju.

- Za osobe koje rade na **edukativnim projektima** najveći **problem** je **manji broj ljudi na kraju** nego na početku seminara.

U Crnoj Gori, intervjuisani/e su kao prepreke naglasili/e:

- **finansijsku i tehničku podršku,**
- **zatvoren i autističan stav državnih institucija** kada se radi o SSP-u,
- **veliki problem** predstavlja **nalaženje ljudi za rad na SSP-u** iz sledećih razloga: teškoće samog posla, što sa sobom povlači nedostatak želje za takvim radom, spore procese SSP-a, opšti nedostatak strpljenja, upornosti i energije,
- **većini stanovništva** je **teško da vidi svoje interese** u radu na temama **SSP-a**,
- **pritisak političke elite i bivših ratnika** je najveći na **novinare** i na **advokate** koji zastupaju porodice nestalih osoba.

Veoma bitna stvar koju je naglasilo bar **30% intervjuisanih osoba** u Srbiji i Crnoj Gori je da **više nisu zainteresovani za rad na SSP-u**. Sve ove osobe su aktivno radile na ovim temama. Razlozi su razni. Van intervjua, naveli/e su da su veoma **umorni/e** i **"profesionalno sagoreli/e"** **već godinama**, a neki/e od njih su i **veoma bolesni/e** (kancer je jedna od najčešćih bolesti).

IX Donatori

Jedna od **osnovnih prepreka** navedenih u intervjuima i u Srbiji i u Crnoj Gori je **nedostatak finansijskih sredstava**. Sa druge strane, **lista trenutnih izvora novca je impresivna**. Očigledno da problem nije broj donatora, kao ni količina novca namenjena SSP-u, već način raspodele sredstava. Sa tačke gledišta donatora, podregije **južne Srbije** i **Sandžaka** su pokrivene, i zato se sada **bave aktuelnim temama**. Izbeglice i raseljena lica se **posmatraju kao "izlazeća" tema**. Rad na temama **pomirenja i SSP-a** postao je u Srbiji **donatorski trend** pre, otprilike, **tri godine**. Bilo bi **dobro** da se **donatorski trend ne ponovi na temama SSP-a** (kada nešto postane donatorski trend, onda traje neko vreme i završi se bledim rezultatima i bez dugoročnih efekata). **Većina navedenih agencija i organizacija** podržava SSP i pomirenje kao **deo šire priče** o podršci civilnom društvu, demokratizaciji i izgradnji institucija. **Najaktivniji i najdosledniji donatori** su iz **Nemačke**, i u **smislu ljudske** i u **smislu finansijske podrške**.

Klasifikacija međunarodnih i državnih agencija koje su i donatori za teme SSP-a u Srbiji i Crnoj Gori je, donekle, adaptirana klasifikacija koju je 2002. godine uradila Aida Bagić.

1. Nadnacionalne agencije

- UNHCR
- UNHCHR
- UNDP
- UNICEF

2. Regionalne agencije

- Evropska komisija za ljudska prava (Brisel)
- OEBS

3. Bilateralne agencije

- Švajcarsko Ministarstvo inostranih poslova
- Nemačko Ministarstvo inostranih poslova
- FRESTA, Agencija danskog Ministarstva inostranih poslova
- Holandsko Ministarstvo inostranih poslova
- Savezno Austrijsko Ministarstvo inostranih poslova
- Ambasada Kraljevine Holandije
- USAID

4. Međunarodne fondacije i trustovi

- Fondacija Fridrih Ebert
- Fondacija Hajnrih Bel
- Fondacija Konrad Adenauer
- Fondacija Fridrih Nauman
- Fondacija Čarls Stjuart Mot
- Evropska fondacija za kulturu
- Fond braće Rokfeler
- Fond za otvoreno društvo
- Fond za knjige Centralne i Istočne Evrope
- Kulturkontakt iz Austrije

5. Veći međunarodni NVO-i

- Freedom House
- Međunarodna komisija za nestale osobe
- Međunarodni komitet Crvenog krsta
- Međunarodni komitet za tranzicionu pravdu
- UMCOR – Komitet za pomoć ujedinjenih metodista
- Švedski Helsinški komitet za ljudska prava
- Holandska organizacija Pax Christi
- Američki Institut za mir
- Centar za strateško i međunarodno istraživanje, Vašington
- CAFOD
- Međunarodna Helsinška federacija za ljudska prava (IHF)
- Transeuropeennes, Pariz

6. Manje međunarodne organizacije za solidarnu pomoć

- Quaker Peace and Social Witness
- Svetski savez crkava

7. Lokalni državni budžeti

- Ministarstvo kulture i informisanja, Srbija
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Srbija i Crna Gora
- Ministarstvo pravde, Srbija
- Ministarstvo unutrašnjih poslova, Srbija.

Uz navedene donatore (po njihovoj primarnoj ulozi, iako mnogi od njih imaju i sopstvene programe u isto vreme), postoje i organizacije i pojedinci/ke koje imaju svoje programe ili projekte, a u isto vreme rade i kao donatori za neke aktere/ke SSP-a (najčešće na lokalnom nivou). Na primer, Centar za pomirenje iz Soluna, koji je facilitirao rad istoričara/ki iz JIE na knjizi "CLIO na Balkanu", dok biskup Tomas Bremer iz Munsteru saziva konferencije istoričara/ki iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije na različite zajedničke religijske teme sagledane sa sva tri aspekta. Slična okupljanja istoričara/ki iz JIE organizovao je i Univerzitet iz Graca, Austrija, dok je Institut za međunarodno krivično pravo Maks Plank podržao konferenciju viktimologa/škinja u Berlinu. U regiji, Radna grupa za ravnopravnost polova (Gender Task Force - GTF) Pakta za stabilnost radila je na Ženskom projektu za pomirenje, koristeći za tu svrhu novac raznih evropskih vlada. GTF je, u ovom slučaju bio primalac sredstava, dok su ga lokalne organizacije, koje su učestvovala u projektu videle kao donatora.

X Planovi za dalji rad

Ideje za **dalji rad na temama SSP-a** u suštini pokazuju **količinu energije za dalji rad** intervjuisanih osoba. Za dalji rad u **Srbiji i Crnoj Gori** navedene su sledeće smernice: **nastavak** istih/sličnih aktivnosti, **proširenje** dosadašnjeg rada najčešće u **geografskom smislu, zaokruživanje** već urađenog (pisanje knjige ili video zapis) i **završavanje** rada na temama SSP-a.

U skladu sa ovim smernicama za dalji rad, **akteri/ke** (NVO-i, mediji, savremena pozorišta, režiseri dokumentarnih filmova i kulturni centri) koji/e će nastaviti da rade na temama SSP-a biće **brojčano mali na lokalnom nivou**. **Većina njih** će ostati negde na **sredini društvene skale** sa samo **nekoliko pokušaja da se dođe do nivoa na kome se donose odluke**. Dugoročna posledica ovoga mogu biti **ograničeni ostvareni rezultati**, uglavnom, od strane civilnog društva **bez šireg prihvatanja SSP-a od strane opšte populacije** i bez stvarnog **sprovođenja zakona od strane vlasti**.

XI Preporuke

1. Da se napravi svestan izbor dugoročno orijentisanog rada na temama SSP-a. Skoro svakom projektu i programu SSP-a nedostaju jasna strategija i operacioni ciljevi. Prvi korak je da se napravi strategija i plan rada bar za godinu dana. Trenutna situacija nije jasna u smislu toga koji rezultati mogu da se očekuju ili postignu i šta su pokazatelji uspešnog rada na SSP-u.

2. Da se podrže već aktivni/e glavni/e akteri/ke SSP-a i da se poveća broj aktera/ki motivisanih da rade na SSP-u, kao i da se oni/e podrže u dobijanju, proširivanju ili produbljivanju znanja i artikulaciji tema SSP-a.

3. Da se kreira prostor u kome bi direktne žrtve rata, izbeglice, raseljena lica, porodice nestalih, ratni veterani i zatvorenici logora mogli/e javno da iznesu svoja iskustva.

4. Preporuka glavnim akterima/kama: da sprovedu analizu korisnika/ca (onih kojima su projekti i programi namenjeni); da naprave planove za budući rad; dalji rad na SSP-u trebalo bi da bude pripremljen i namenjen širokoj publici (da obezbedi informacije o ratovima i podizanje svesti o temama SSP-a), i vladinim službenicima/ama (rad na zastupanju putem pregovora umesto trenutnog kritičkog pristupa).

5. Ako se široka publika odredi kao korisnička grupa, onda bi trebalo koristiti elektronske medije (TV), kao način rada na SSP-u, imajući u vidu da elektronske medije prati najveći broj korisnika/ca.

6. Među pristupima koji se koriste, oni sa umetničkim predznakom bi trebalo da budu najbolje proučeni i njihov uticaj bi trebalo da bude odrednica daljeg rada na SSP-u. Elektronski mediji (TV) pokrivaju najveći broj korisnika, a projekti sa umetničkim predznakom nailaze na najmanji otpor. Svi umetnički pristupi su odlični posrednici, čak i najbolnijih tema iz prošlosti, ali nisu dovoljno iskorišćeni u dosadašnjem radu na SSP-u. Njih bi u budućnosti trebalo što više primenjivati. Neophodno je povezati umetničke pristupe sa svim ostalim pristupima koji se koriste u SSP-u.

7. Napraviti bibliografiju o:

- Postojećim istraživanjima vezanim za SSP koji obuhvataju Srbiju i Crnu Goru,
- Knjigama o temama SSP-a izdatim u Srbiji i Crnoj Gori.

8. Uobičajena je praksa da se prebrojavaju žrtve i da se radi samo na negativnim primerima prošlih sukoba. Rad na istraživanju i dokumentovanju svih aktivnosti koje su vodile materijalizovanju mirovnog i antiratnog rada, kao i rada na pomirenju u proteklih 15 godina u Srbiji i Crnoj Gori bi mogao da bude mnogo produktivniji. Ovakva dokumentacija bi mogla da ustanovi kontinuitet mirovnog/antiratnog rada na SSP-u od 1989. godine do danas. Takođe, to bi bio i svojevrsni udžbenik o istoriji sopstvenog civilnog društva i temama na kojima se radilo i moglo bi da

otvori prostor za drugačiju istoriju/pogled na devedesete u Srbiji i Crnoj Gori (nasuprot važećim udžbenicima istorije). Ovakva dokumentacija bi mogla da se čuva u obliku knjiga/CD-a/Web stranica i mogla bi da bude dostupna bibliotekama, NVO-ima i univerzitetima.

9. Da se napravi baza podataka o SSP projektima i programima koji su primenjeni u Srbiji i Crnoj Gori u nameri da se vidi da li je nešto naučeno iz ovog rada i šta se pokazalo kao najbolja vrsta rada.

10. Da se postigne sinergija aktivnosti/akcija/projekata/programa koje razni/e akteri/ke SSP-a izvode.

11. Saradnja na nacionalnom (republičkom) nivou bi trebalo da bude podržana u slučaju da dve ili više organizacija rade na zajedničkom projektu, dok bi novčana podrška trebalo da bude podeljena između lokalnih ministarstava (čiji je rad povezan sa temama SSP-a) i međunarodnih donatora.

12. Saradnja na regionalnom nivou trebalo bi da bude naglašena, primenjujući "trougaone projekte" kao dobar primer, tamo gde postoje stvarni problemi i gde je lako da se nađe zajednički interes. Izbeglice i raseljena lica su najvažniji/e korisnici/e sa kojima se može razvijati regionalna saradnja.

13. Preporuke o tome kako smanjiti prepreke razlikuju se za pojedine grupe aktera/ki. Mnogi/e nisu više motivisani/e i zato odustaju od daljeg rada. Zato je očigledno da im je neophodna podrška koja dolazi spolja.

14. Postoji dovoljan broj donatora, ali raspodela novčane podrške nije odgovarajuća. Donatori bi trebalo da se međusobno koordinišu, dok bi lokalni/e akteri/ke trebalo da razviju svoje veštine traženja sredstava i potraže kontakte sa već postojećim donatorima za teme SSP-a u Srbiji i Crnoj Gori.

15. Preporuka za donatore: potražite grupe koje rade na temama SSP-a, a kojima niste pomogli do sada, jer će se, u protivnom, donacije vrteti u jednom istom krugu i oko sličnih projekata. Trebalo bi ponovo pogledati projektne predloge koje su dale lokalne inicijative.

XII DODACI

Uvod

Lista pitanja za intervju **Dodatak 1** je bila definisana na sastanku regionalnog QPSW tima oktobra 2002. godine. Osnovna pitanja bila su ista u Srbiji i Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, dok je u svakoj od država bilo varijacija na pojedina pitanja. Liste organizacija koje su bile pokrivena intervjuima u Srbiji i Crnoj Gori su u **Dodacima 2 i 3**. Lista osoba sa kojima je razgovarano u ovim organizacijama je u **Dodacima 4, 5 i 6**. Više nego jedan organizacioni identitet mnogih intervjuisanih potiče od njihovog profesionalnog angažmana i civilnog aktivizma. Predstavljajući sebe pre intervjua, oni/e su naveli/e sve te identitete (Dodaci 4 and 6). Najčešće korišćeni pristupi temama SSP-a od strane glavnih aktera/ki u Srbiji je u **Dodacima 7, 8 i 9**. Komandna odgovornost kao jedna od najčešće pominjanih tema u okviru SSP-a i povodom zločina je u **Dodacima 10 i 11** i odnosi se na one zločine počinjene od strane vlasti SRJ prema državljanima/kama SRJ ili prema državljanima/kama susednih zemalja (Hrvatska, BiH i Kosovo). Ovo su zločini na kojima su akteri/ke u procesu SSP-a iz Srbije i Crne Gore najviše radili/e. Zajednički projekti koji uključuju razmenu između dve ili više organizacija su još uvek veoma redak način rada na SSP-u. Zbog toga je zajednički projekat "Istina i odgovornost", predstavljen u **Dodatku 12**, dobar primer gde su tri organizacije osmislile i radile na projektu SSP-a, a 20 organizacija iz Srbije je izvelo taj projekat u svojim lokalnim zajednicama. Neophodna sredstva obezbedilo je Ministarstvo za kulturu i informacije Srbije. Regionalna saradnja je predstavljena navođenjem inicijativa pomenutih u intervjuima. Neke od inicijativa su nešto detaljnije obrađene u izveštaju, dok su neke pomenute samo svojim nazivom i nalaze se u **Dodatku 13**. Različiti pristupi koji se koriste u regionalnim inicijativama, a bili su pomenuti u intervjuima, su u **Dodatku 14**.

Lista Dodataka

Dodatak 1: Lista pitanja za intervju

Dodatak 2: Lista organizacija u skladu sa njihovim geografskim položajem u Srbiji

Dodatak 3: Lista organizacija u skladu sa njihovim geografskim položajem u Crnoj Gori

Dodatak 4: Lista osoba intervjuisanih u Srbiji

Dodatak 5: Članice mreže Žene u Crnom prisutne na grupnom intervjuu 12. aprila 2003.

Dodatak 6: Lista osoba intervjuisanih u Crnoj Gori

Dodatak 7: Razni projekti u Srbiji o toleranciji, različitosti, ljudskim pravima, gde su mladi korisnici/e

Dodatak 8: Okrugli sto, na razne teme, kao način pristupa SSP-u (korisnici: opšta populacija u Srbiji)

Dodatak 9: Izdavačka delatnost u Srbiji na teme SSP-u

Dodatak 10: Komandna odgovornost na teritoriji Srbije

Dodatak 11: Komandna odgovornost na teritoriji Crne Gore

Dodatak 12: Zajednički projekat: "Istina i odgovornost", organizovan od Republike, Građanskog parlamenta Srbije i Dokumentacionog centra Ratovi 1991. – 1999.

Dodatak 13: Regionalna saradnja: Međunarodno ili lokalno iniciran regionalni rad

Dodatak 14: Pristupi korišćeni u regionalnim inicijativama koje su koristili/e glavni/e akteri/ke iz Srbije

Dodatak 1: Lista pitanja za intervju

Molimo Vas da na miru pročitate priložena pitanja i razmotrite Vaše odgovore za sastanak s predstavnicom/kom QPSW-a. Intervju će trajati otprilike sat vremena i biće strukturisan u skladu s ovim pitanjima. Ukoliko želite da govorite i o pitanjima koje ne pokriva ovaj intervju, a smatrate ih važnim za suočavanje s prošlošću, osećajte se slobodno i to i učinite!

Hvala vam za Vaše vreme, trud i saradnju!

Pitanja za intervju

1. Šta znači suočavanje sa prošlošću u Vašem kontekstu?

- Da li je u Srbiji/Crnoj Gori specifično u odnosu na druge kontekste?

2. Kakav je odnos javnosti?

- Da li je realan?
- Da li je ova tema prioritet?
- Čiji je prioritet?
- Da li javnost želi da sluša o različitim iskustvima iz prošlosti?

3. Koje su ključne teme u suočavanju sa prošlošću?

- Kako su potrebe za suočavanjem s prošlošću artikulisane u javnim diskursima?

4. Koje su ključne prepreke procesu?

- Ko sprečava proces (društvene grupe/interesi)?
- U čijem interesu je sprečavanje procesa suočavanja s prošlošću?

5. Koje društvene grupe vidite kao nosioce ovog procesa u budućnosti?

6. Koje se tačno grupe i nevladine organizacije bave ovim problemom?

- Šta ko radi?
- Da li ste trenutno aktivni u ovoj oblasti rada? Zašto da?/Zašto ne?
- Šta očekujete da postignete?
- Sa kojim poteškoćama se suočavate?
- Kako radite na ovoj temi?
- Ko su korisnici/e?
- Da li imate i moralnu i finansijsku podršku za rad na ovoj temi?
- Da li saradujete sa ostalim grupama u radu na ovoj temi?
- Da li postoje prekogranični projekti za suočavanje s prošlošću?
- Kakva je vaša povezanost/umreženost na nacionalnom i regionalnom nivou?
- Da li ste proizveli određeni materijal o ovoj temi? Da li Vam je dostupan materijal koji je proizveo neko drugi?

7. Da li imate konkretne planove za buduće projekte?

- Kakve?

8. Kakva vrsta podrške Vam je potrebna za budući rad u ovoj oblasti? Molimo vas da razmotrite izvore, materijale, podatke iz ostalih zemalja, edukacije, itd.

9. Koja vrsta aktivnosti nedostaje u ovoj oblasti?

- Šta nedostaje?
- Podela rada? Šta ko može da radi u budućnosti?
- Da li postoji saznanje o iskustvima ljudi u drugim zemljama regiona?

10. Da li postoji potreba za regionalnim pristupom (planom) u suočavanju s prošlošću? Ako da, da li imate preporuke kako to može da se postigne?

Dodatak 2: Lista organizacija u skladu sa njihovim geografskim položajem u Srbiji

BEOGRAD

1. Grupa 484
2. Centar za antiratnu akciju – CAA
3. Žene u Crnom – ŽuC
4. Grupa “MOST” – Udruženje za saradnju i posredovanje u sukobima
5. Dokumentacioni centar Ratovi 1991. – 1999.
6. Centar za nenasilnu akciju – CNA
7. Viktimološko društvo Srbije
8. Pravno dokumentacioni centar – PRADOK
9. Alternativno Akademska Obrazovna Mreža – AAOM
10. Centar za Uporedne Pravne Studije - CUPS
11. Centar za Ženske Studije
12. Centar za interaktivnu pedagogiju - CIP
13. Beogradska Otvorena Škola - BOŠ
14. Fond za humanitarno pravo - FHP
15. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
16. Komitet za ljudska prava - YUCOM
17. Autonomni Ženski Centar Protiv Seksualnog Nasilja - AŽC
18. Asocijacija za integrativnu terapiju, trauma terapiju i psihološke intervencije - ATIP
19. Odgovornost za budućnost
20. Fraktal
21. Beogradski Krug
22. REX, B92 kulturni centar
23. Centar za kulturu Stari Grad
24. Centar za kulturnu dekontaminaciju - CZKD
25. Dah Teatar – Centar za pozorišna istraživanja
26. Centar za Dramu u Edukaciji i Umetnosti - CEDEUM
27. Izdavačka kuća SAMIZDAT
28. TV B92
29. Radio B92

30. Arhitek
31. VIN – Video Nedeljnik
32. SPES Film
33. Dnevni list Danas
34. Nedeljnik Vreme
35. Časopis Republika
36. Radio Televizija Srbije - RTS
37. Udruženje za društvenu istoriju
38. Institut za Kriminološka i Sociološka Istraživanja
39. Institut za filozofiju i društvenu teoriju

PANČEVO

40. Mirovni pokret Pančevo
41. Ženska mirovna grupa Pančevo

NOVI SAD

42. Društvo za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova 1991. – 1999.
43. Ekumenska humanitarna organizacija - EHO
44. Humanitarna organizacija "Tabita"
45. Vojvođanka – Regionalna ženska inicijativa
46. Ženske studije i istraživanja
47. Centar za multikulturalnost
48. Nemačko udruženje "Dunav"
49. Forum Slovaka
50. Centar za regionalizam
51. Dobrotvorno društvo "Panonija"
52. Studentska unija Srbije - SUS
53. TV Produkcijaska grupa UrbaNS
54. Radio Novi Sad
55. Radio 021

ZRENJANIN

56. Centar za razvoj civilnog društva Zrenjanin

BAČKA PALANKA

57. Društvo za Toleranciju

SUBOTICA

58. Asocijacija za žensku ekonomsku inicijativu - Femina Creativa

59. Otvoreni Univerzitet Subotica

60. Nemački Narodni Savez

61. Udruženje građana "Otvorene Perspektive"

62. Časopis "Hrvatska Riječ"

SOMBOR

63. Somborska mirovna grupa

ČAČAK

64. Građanski Parlament Srbije

KRAGUJEVAC

65. Udruženje građana "Millennium"

NOVI PAZAR

66. URBAN-IN

67. Helsinški odbor za ljudska prava za Sandžak

PRIBOJ

68. Odbor za zaštitu ljudskih prava i humanitarnu djelatnost

UŽICE

69. Libergraf - Regionalni centar za građansku akciju

PROKUPLJE

70. Toplička Inicijativa

NIŠ

71. Odbor za Građansku Inicijativu

72. Udruženje TRAG

LESKOVAC

73. Ženski Centar

BUJANOVAC

74. Susedi za Mir

75. Odbor za ljudska prava - Bujanovac

Dodatak 3: Lista organizacija u skladu sa njihovim geografskim položajem u Crnoj Gori

PODGORICA

1. Centar za De-nacifikaciju
2. Centar za demokratiju i ljudska prava - CEDEM
3. Crnogorski ženski lobi
4. Fond za humanitarno pravo - FHP
5. Udruženje za povratak i zaštitu privatne svojine u Podgorici
6. ASK
7. Nansen Dijalog Centar - NDC
8. Nedeljnik Monitor
9. Pravni fakultet Podgorica
10. Socijaldemokratska partija Crne Gore - SDP

NIKŠIĆ

11. Liga žena glasača u Crnoj Gori

CETINJE

12. Građanska Kuća Klub NVO grada Cetinja

PLJEVLJA

13. Otvoreni Centar Bona Fide

BIJELO POLJE

14. Časopis "Polje"

KOTOR

15. Udruženje za kulturu mira i nenasilja "Anima"

ULCINJ

16. Centar za interetničke odnose i manjinska prava - PAX
17. Liberalni savez Crne Gore

Dodatak 4: Lista osoba intervjuisanih u Srbiji

BEOGRAD

1. Vesna Golić, Grupa 484
2. Zagorka Aksentijević, Grupa 484
3. Ružica Rosandić, Centar za antiratnu akciju – CAA
4. Staša Zajović, Žene u Crnom - ŽuC
5. Snježana Mrše, Grupa "MOST" – Udruženje za saradnju i posredovanje u sukobima
6. Danijela Petrović, Grupa "MOST", Grupa 484, Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju, Pedagoška psihologija
7. Dragan Popadić, Grupa "MOST"/Mirovne studije, Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju, Socijalna psihologija
8. Tanja Kraus, Dokumentacioni centar Ratovi 1991. – 1999.
9. Nenad Vukosavljević, Centar za nenasilnu akciju - CNA
10. Ivana Franović, Centar za nenasilnu akciju - CNA
11. Milan Colić, Centar za nenasilnu akciju - CNA
12. Vesna Nikolić-Ristanović, Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
13. Biljana Stanojević, Pravno dokumentacioni centar – PRADOK
14. Dubravka Stojanović, Mirovne studije, Centar za ženske studije, Alternativna Akademska Obrazovna Mreža, Udruženje za društvenu istoriju, Filozofski fakultet, Katedra za savremenu istoriju
15. Vladimir Vodinelić, Centar za uporedne pravne studije - CUPS
16. Snježana Milivojević, Centar za ženske studije, Fakultet političkih nauka - FPN
17. Zorica Trikić, Centar za interaktivnu pedagogiju - CIP
18. Čedomir Čupić, Beogradska Otvorena Škola - BOŠ, Fakultet političkih nauka - FPN
19. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo - FHP
20. Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
21. Biljana Kovačević Vučo, Komitet za ljudska prava - YUCOM
22. Lepa Mladenović, Autonomni Ženski Centar Protiv Seksualnog Nasilja - AŽC
23. Zorica Jošić, Asocijacija za integrativnu terapiju, trauma terapiju i psihološke intervencije - ATIP
24. Branka Jovanović, Odgovornost za budućnost
25. Filip Pavlović, Fraktal
26. Obrad Savić, Beogradski krug
27. Katarina Živanović, REX, B92 Kulturni centar
28. Ljubica Beljanski Ristić, Centar za kulturu Stari Grad, Centar za Dramu u Edukaciji i Umetnosti - CEDEUM

29. Borka Pavićević, Centar za kulturnu dekontaminaciju - CZKD
30. Dijana Milošević, Dah Teatar - Centar za pozorišna istraživanja
31. Dejan Ilić, Izdavačka kuća SAMIZAD
32. Veran Matić, B92
33. Jasmina Seferović, TV B92
34. Jasna Janković Šarčević, Radio B92
35. Svetlana Lukić, Radio B92
36. Ivan Markov, reditelj dokumentarnih filmova B92
37. Janko Baljak, reditelj dokumentarnih filmova B92
38. Lazar Lalić, Arhitekta
39. Gordana Suša, VIN – video nedeljnik
40. Želimir Gvardiol, reditelj dokumentarnih filmova SPES Filma
41. Nadežda Radović, dnevni list Danas
42. Stojan Cerović, nedeljnik Vreme
43. Nebojša Popov, Republika
44. Vera Ranković, Radio Televizija Srbije - RTS
45. Zagorka Golubović, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Alternativna Akademska Obrazovna Mreža, Sindikat "Nezavisnost"
46. Marina Blagojević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

PANČEVO

47. Aleksandar Weisner, Pokret za mir Pančevo, Škola alternativne pedagogije
48. Ildiko Erdei, Ženska mirovna grupa Pančevo
49. Senka Mandrino, Ženska mirovna grupa Pančevo
50. Snežana Kolar, Ženska mirovna grupa Pančevo

NOVI SAD

51. Vladan Beara, Društvo za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova 1991. – 1999.
52. Ana Bu, Ekumenska Humanitarna Organizacija – EHO
53. Branka Srnc, Humanitarna organizacija "Tabita"
54. Marija Gajicki, Vojvođanka – Regionalna ženska inicijativa
55. Svenka Savić, Ženske studije i istraživanja, Filozofski fakultet Novi Sad

56. Lošanc Alpar, Centar za multikulturalnost
57. Andreas Burgermayer, Nemačko udruženje "Dunav"
58. Zoroslav Spevak, Forum Slovaka, Filozofski fakultet Novi Sad, Katedra za pedagogiju
59. Aleksandar Popov, Centar za regionalizam
60. Danica Stefanović, Dobrotvorno društvo "Panonija"
61. Dorijan Petrić, Studentska Unija Srbije - SUS
62. Marina Fratucan, TV Produkcijaska grupa UrbaNS
63. Miroslav Kaveždi, Radio Novi Sad
64. Jovanka Zlatković, Radio 021
65. Mihail Ramač, dopisnik dnevnog lista Danas iz Novog Sada
66. Laslo Vogel, pisac

ZRENJANIN

67. Vladimir Ilić, Centar za razvoj civilnog društva Zrenjanin, Filozofski fakultet Beograd, Katedra za sociologiju

BAČKA PALANKA

68. Zdravko Marjanović, Društvo za toleranciju

SUBOTICA

69. Erika Papp, Asocijacija za žensku ekonomsku inicijativu - Femina Creativa
70. Ruža Rudić Vranić, Asocijacija za žensku ekonomsku inicijativu - Femina Creativa
71. Dušan Torbica, Otvoreni Univerzitet Subotica
72. Rudolf Weiss, Nemački narodni savez
73. Gabor Kudilik, Udruženje građana "Otvorene Perspektive"
74. Tomislav Žigmanov, Časopis "Hrvatska Riječ", Fond za otvoreno društvo Novi Sad

SOMBOR

75. Manda Prišing, Somborska mirovna grupa

ČAČAK

76. Verica Barać, Građanski Parlament Srbije

KRAGUJEVAC

77. Vladimir Paunović, Udruženje građana "Millennium"

NOVI PAZAR

78. Aida Ćorović, URBAN-IN

79. Sead Biberović, URBAN-IN

80. Šefko Alomerović, Helsinški odbor za ljudska prava za Sandžak

PRIBOJ

81. Džemail Halilagić, Odbor za zaštitu ljudskih prava i humanitarnu djelatnost

UŽICE

82. Vladan Sindić, Libergraf - Regionalni centar za građansku akciju

PROKUPLJE

83. Andrej Nosov, Toplička inicijativa, dnevni list Danas

NIŠ

84. Mirjana Vojvodić, Odbor za građansku inicijativu - OGI

85. Mirijana Kristović, Udruženje TRAG, Filozofski fakultet u Nišu, Katedra za sociologiju

LESKOVAC

86. Divna Stanković, Ženski centar

BUJANOVAC

87. Violeta Grujičić, Susedi za mir

88. Lulzime Salihi, Susedi za mir

89. Šaip Kamberi, Odbor za ljudska prava – Bujanovac

Dodatak 5: Članice mreže ŽENE u CRNOM prisutne na grupnom intervjuu 12. aprila 2003.

1. Suzana Antić Ristić, Vranje
2. Nada Dabić, Novi Sad
3. Jasmina Savić, Novi Sad
4. Lidija Pajović, Niš
5. Nada Despotović, Čačak
6. Mileva Malešić, Prijepolje
7. Danica Miletić, Sjenica
8. Nevena Kostić, Leskovac
9. Dragica Milenković, Zaječar
10. Dragana Nišavić, Kraljevo
11. Zibija Šarenkapić, Novi Pazar
12. Borka Begović, Beograd
13. Šefika Filipović, Beograd
14. Ljiljana Radovanović, Beograd

Dodatak 6: Lista osoba intervjuisanih u Crnoj Gori

PODGORICA

1. Mihailo Vujošević, Centar za De-nacifikaciju
2. Kerim Međedović, trener, član Nansen Dijalog Centra
3. Srđan Darmanović, Centar za demokratiju i ljudska prava – CEDEM, Pravni fakultet Podgorica
4. Dragan Prelević, Privatna advokatska kancelarija, Centar za demokratiju i ljudska prava – CEDEM
5. Aida Petrović, Crnogorski ženski lobi
6. Aleksandar Saša Zeković, Fond za humanitarno pravo - FHP
7. Veselin Uskoković, Udruženje za povratak i zaštitu privatne svojine u Podgorici
8. Neda Sindik, ASK
9. Boris Raonić, Nansen Dijalog Centar - NDC
10. Veljko Koprivica, nedeljnik Monitor
11. Esad Kočan, nedeljnik Monitor, Institut za medije u Crnoj Gori
12. Milka Tadić Milojević, nedeljnik Monitor
13. Jelena Jauković, Pravni fakultet Podgorica
14. Rifat Rastoder, Socijaldemokratska partija Crne Gore - SDP

NIKŠIĆ

15. Ljubomirka Mira Asović, Liga žena glasača u Crnoj Gori

CETINJE

16. Velizar Roganović, Građanska Kuća Klub NVO grada Cetinja

PLJEVLJA

17. Sabina Talović, Otvoreni Centar Bona Fide

BIJELO POLJE

18. Sead Sadiković, Časopis "Polje"

KOTOR

19. Maruška Drašković, Udruženje za kulturu mira i nenasilja "Anima"

20. Ljupka Kovačević, Udruženje za kulturu mira i nenasilja “Anima”

ULCINJ

21. Xhemal Perović, Centar za interetničke odnose i manjinska prava – PAX, Liberalni Savez Crne Gore

Dodatak 7: Razni projekti u Srbiji o toleranciji, različitosti, ljudskim pravima, gde su mladi korisnici

Beogradski Krug	Susedi za mir Bujanovac	Mirovna grupa Sombor	Dah Teatar
Grupa 484	Grupa MOST	Građanski parlament Srbije, Čačak	Ekumenska Humanitarna Organizacija, Novi Sad
Centar za Kulturnu Dekontaminaciju	Mirovni pokret Pančevo	Centar za multikulturalnost, Novi Sad	Odbor za građansku inicijativu, Niš
Centar za interaktivnu pedagogiju	Zoroslav Spevak, Odsek za pedagogiju Filozofski fakultet, N. Sad, Alternativne Škole	Društvo za toleranciju, Bačka Palanka	Studentska unija Srbije
URBAN-IN, Novi Pazar	Dobrotvorno društvo Panonia, Novi Sad	B92	Centar za kulturu Stari Grad
Toplička Inicijativa, Prokuplje	Centar za Nenasilnu Akciju	Fraktal	Udruženje Trag, Niš
REX, B92 kulturni centar			

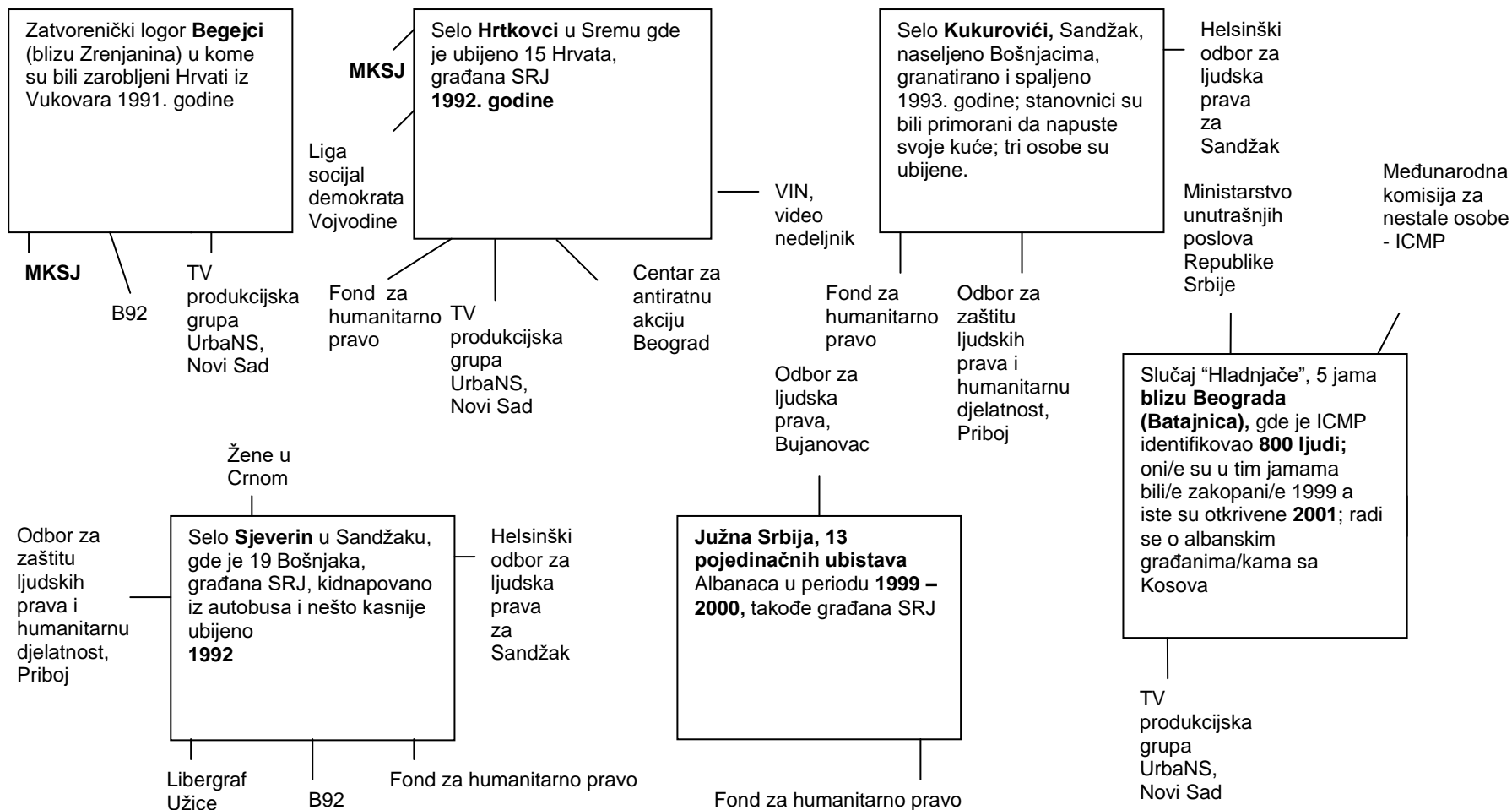
Dodatak 8: Okrugli sto, na razne teme, kao pristup SSP-u (korisnici: opšta populacija u Srbiji)

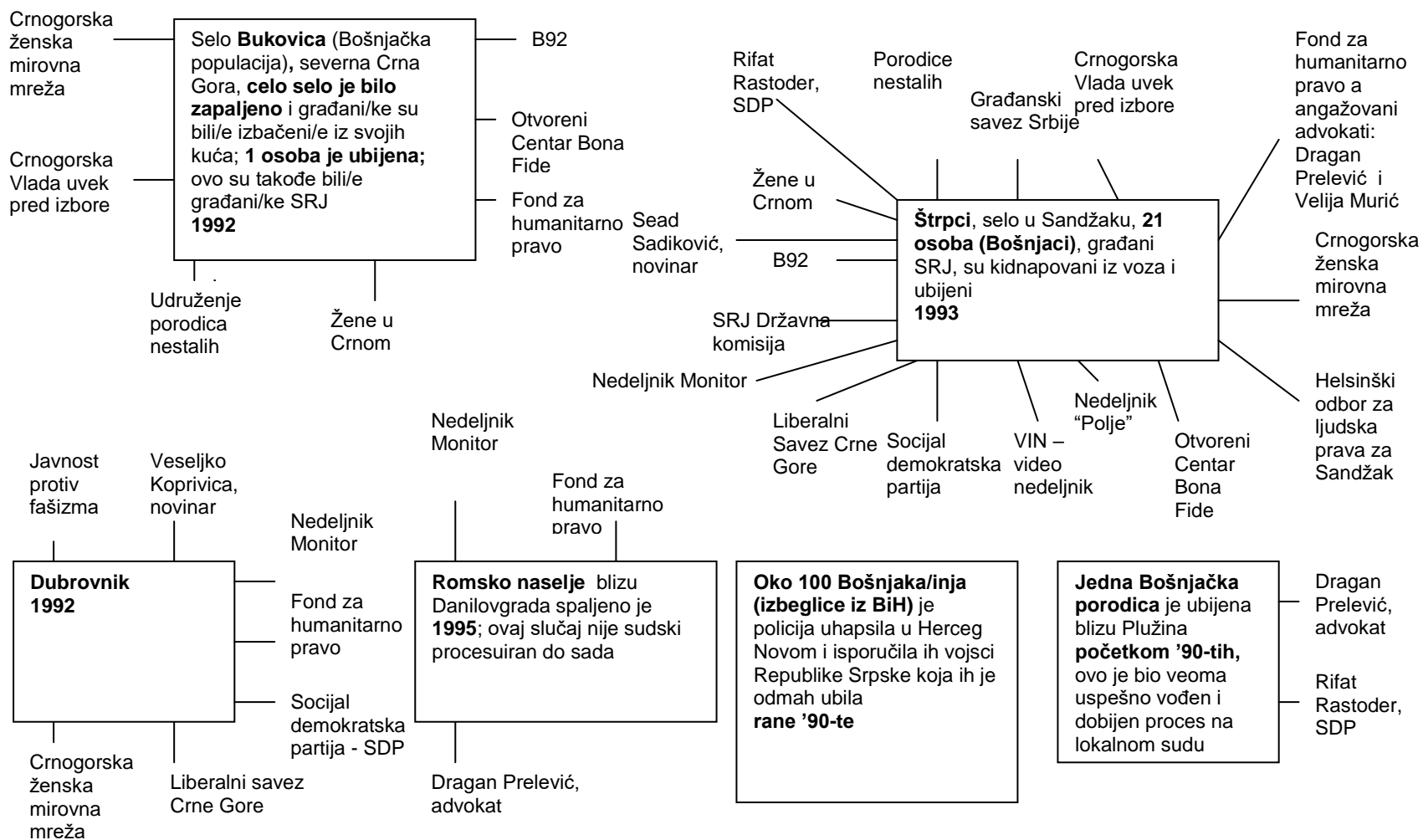
Dodatak 9: Izdavačka delatnost u Srbiji na teme SSP-u

Centar za antiratnu akciju	Dubravka Stojanović	Documentation Centre of wars '91-'99	Centar za multikulturalnost
Viktimološko društvo Srbije	Centar za unapređenje pravnih studija	Helsinški odbor za ljudska prava za Sandžak	Mihal Ramač
Izdavačka kuća SAMIZDAT	Aleksandar Weisner	Republika	Laslo Vogel
Centar za kulturnu dekontaminaciju	Nadežda Radović	Katolički sveštenik, Marko, "Kako je umirao moj narod"	Zagorka Golubović
Centar za razvoj civilnog društva, Zrenjanin	Grupa MOST	Čedomir Čupić	Beogradski krug
Fond za humanitarno pravo	Ženske studije i istraživanja Novi Sad	Komiteo za ljudska prava - YUCOM	Stojan Cerović
Žene u Crnom	Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji		

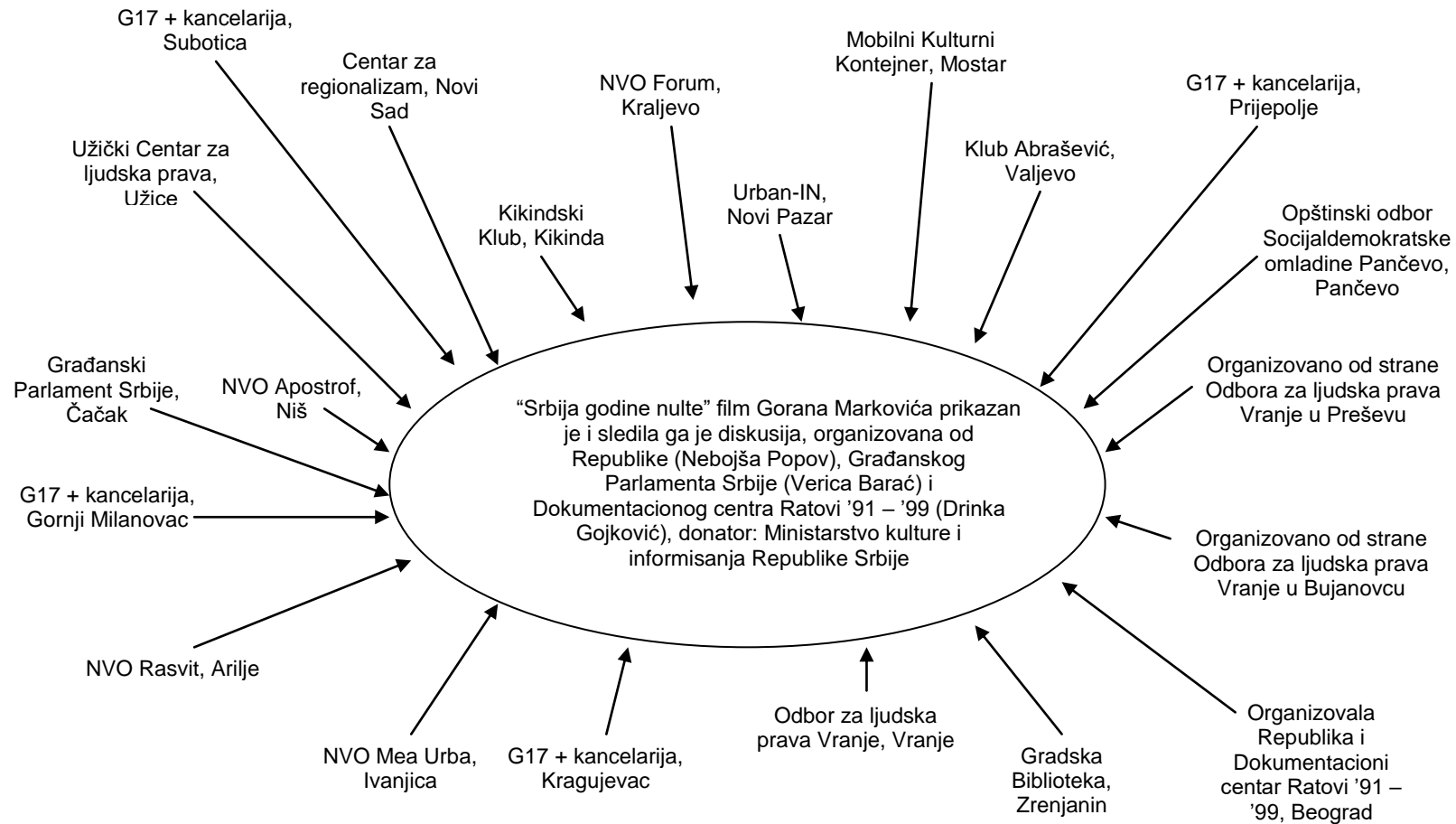
Dodatak 10: Komandna odgovornost na teritoriji Srbije

Dodatak 11: Komandna odgovornost na teritoriji Crne Gore

Dodatak 12: Zajednički projekat: “Istina i odgovornost”, organizovan od Republike, Građanskog parlamenta Srbije i Dokumentacionog centra Ratovi 1991. – 1999.

Dodatak 13: Regionalna saradnja: Međunarodno ili lokalno iniciran regionalni rad

Lokalno inicirane regionalne aktivnosti:

- Izdavačka kuća SAMIZDAT: Objavljaju knjige autora/ki iz Hrvatske, BiH i sa Kosova na teme SSP-u
- Blok X: Regionalni alternativni književni festival
- REX, B92 kulturni centar: - Umetnost (okupljanja mladih umetnika/ca iz Hrvatske, BiH i Srbije)
 - Prekogranične aktivnosti (okupljanja mladih DJeva)
- Somborska mirovna grupa: Projekat "Osnaživanje građana/ki s obe strane Dunava", Vojvodina i Slavonija kao podregioni su uključene
- Centar za nenasilnu akciju: Trening za trenere za aktiviste/kinje iz zemalja bivše Jugoslavije
- Fond za humanitarno pravo i Helsinški odbor za ljudska prava iz Srbije: Organizovali/e su regionalni susret na temu SSP-u visoko profilisanih aktera/ki civilnih društava na Žabljaku (Crna Gora) 2000.
- Žene u Crnom: Međunarodne konferencije od 1991. do 2001.
- Igmanska Inicijativa 2000: ekonomija, politika i kultura
- Studenti/kinje Mirovnih studija iz Beograda: Organizovali/e su susret studenta/kinja Mirovnih studija iz Beograda, Skoplja, Zagreba i Sarajeva
- Ekumenska Humanitarna Organizacija iz Novog Sada: Ženska ekumenska konferencija koja se održava svake druge godine
- Mreža Centara za ženske studije u državama bivše Jugoslavije (SSP je deo njihovih godišnjih programa)
- BITEF Teatar i Dah Teatar saraduju sa pozorištima iz Mostara, Pule i Zagreba
- Dokumentacioni centar Ratovi 1991 – 1999: Organizovali/e su istraživanje o psihološkim aspektima pomirenja u Srbiji, BiH i Hrvatskoj
- Nemački Narodni Savez: Organizovali/e su Svetski kongres dunavskih Švaba na kome su učestvovali/e predstavnici/e iz Maribora, Osijeka, Zagreba i Vojvodine; Organizuju razmene radio emisija i pozorišnih predstava između Osijeka i Subotice
- Otvoreni Univerzitet u Subotici: Saradnja sa NVO-ama iz Osijeka i Tuzle (razmena je uključivala profesore/ke, studente/kinje, novinare/ke, preduzetnike/ce i umetnike/ce)
- Društvo za Toleranciju: Prekogranični projekat saradnje između Vojvodine, Hrvatske i Mađarske (manjinska prava)
- Mreža Socijaldemokratskih partija u regionu: Omladinski časopis "Dijalog" (Novi Sad, Sarajevo, Skoplje i Zagreb)
- Humanitarna organizacija "Tabita": Organizuju seminare na teme rešavanja sukoba za vernike/ce iz Srbije, Hrvatske i BiH (treineri/ce su iz Hrvatske)

Inicijative Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope:

- FRESTA, Danska agencija za saradnju sa Paktom za stabilnost: Formirala je četiri mreže od kojih se dve ističu u svom radu u regionu: Mreža za pomoć izbeglicama u Jugoistočnoj Evropi (SEE RAN) i Balkanska mreža za ljudska prava
- Centar za demokratiju i pomirenje u Jugoistočnoj Evropi, Solun/Grčka: Okupljeni su istoričari/ke iz zemalja Jugoistočne Evrope koji su zajedno radili/e na knjizi "CLIO na Balkanu"
- Univerzitet iz Graca: Organizovao je skup istoričara/ki iz 11 zemalja Jugoistočne Evrope
- Građanski Pakt za Jugoistočnu Evropu: Organizovali/e su širu kampanju za ukidanje viznog sistema u balkanskom regionu (primer: Akcija na mostu između Bačke Palanke - Srbija i Iloka - Hrvatska koju je organizovala Vojvođanka – Regionalna ženska inicijativa
- Radna grupa za ravnopravnost polova Pakta za Stabilnost: Organizovale su projekat: "Uloga žena jugoistočne Evrope u sprečavanju konflikata, njihovom razrešenju i post-konfliktnom dijalogu" u Srbiji, Crnoj Gori, BiH i na Kosovu

Regionalna saradnja koju su inicirale različite međunarodne organizacije u regionu:

1. Različiti UN departmani:

- UNICEF: Rad sa srpskim i albanskim nastavnicima/ama na veštinama rešavanja sukoba

- UNHCR: U 2002. u BiH, Hrvatskoj i Srbiji: VIN – video nedeljnik je snimio 55 TV emisija o izbeglicama i emisije “Novi Mostovi” o mogućnostima povratka

2. Nemačka

- Fridrih Nauman Stiftung: Redovna okupljanja istoričara/ki iz Hrvatske i Srbije koja su počela 1998.
- Konrad Adenauer Stiftung: Konferencija o modelu francusko-nemačkog pomirenja u Beogradu 2002.
- Fridrih Ebert Stiftung: Rade sa nekoliko lokalnih NVO-a i medija na teme SSP-u
- Biskup Tomas Bremer iz Munstera organizuje konferencije istoričara/ki iz Hrvatske, BiH i Srbije na zajedničke religijske teme sagledane sa sva tri aspekta
- Maks Plank Institut za međunarodno krivično pravo: Organizovali su susret viktimologa/škinja iz zemalja bivše Jugoslavije u Berlinu 2001.

3. Sjedinjene Američke Države – SAD

- Komitet za pomoć ujedinjenih metodista - UMCOR: Rad sa srpskom i albanskom omladinom u Kosovskoj Mitrovici simultano
- Centar za strateška i međunarodna istraživanja iz Vašingtona: Radili su pet godina na projektu “Obrazovanje za nenaislno rešavanje konflikata za religijske predstavnike/ce iz Srbije, Hrvatske i BiH”

4. Finska

- Mreža Helsinške Federacije

5. Norveška

- Nansen Dijalog Mreža: Mreža Nansen Dijalog Centara u zemljama bivše Jugoslavije (jedna od aktivnosti je bila: putujući filmski festival - “Off festival” na teme SSP-u u regionu)

6. EU

- Evropska Fondacija za Kulturu: Inicirali su projekat “Umetnost za društvene promene” u sedam zemalja jugoistočne Evrope (BiH, Hrvatska i Srbija su bile uključene)

7. Francuska

- TRANSEUROPEAN Institut: Organizovale su ženski karavan koji je posetio masovne grobnice i gradove koji su bili teško oštećeni/uništeni ratovima u bivšoj Jugoslaviji

Dodatak 14: Pristupi korišćeni u regionalnim inicijativama koje su koristili/e glavni/e akteri/ke iz Srbije

Mediji:

1. B92: - Zajednička produkcija filma sa TV Produkcijom FACTUM i Feral Tribune iz Hrvatske
- Zajednička produkcija filma sa Koha Vision sa Kosova
- Prikazivanje filmova na TV B92 koje je proizvela TV Produkcija FACTUM iz Hrvatske
2. Republika sarađuje sa: - Radio i TV 99 iz Sarajeva
- Novim Listom iz Hrvatske
3. Gosti/šće iz BiH i Hrvatske koji/e govore na Radiju Novi Sad (Međureligijski nedeljnik) i radiju B92 (Katarza)

Javni skupovi i debate: Okrugli stolovi na kojima su gosti/šće bili/e iz BiH, ili Hrvatske ili sa Kosova:

- Centar za nenasilnu akciju
- Radio 021, Novi Sad
- Dokumentacioni centar Ratovi 1991. – 1999.
- Žene u Crnom
- Humanitarni centar za integraciju i toleranciju, Novi Sad
- Centar za multikulturalnost, Novi Sad
- Udruženje TRAG, Niš

Javni skupovi i debate: Okrugli stolovi na kojima su gosti/šće iz Srbije govorili/e u BiH, Hrvatskoj i na Kosovu:

- Fraktal u Prištini
- Udruženje TRAG u Sarajevu
- Beogradski krug u Sarajevu i Zagrebu
- Centar za kulturnu dekontaminaciju
- B92
- Republika u BiH i Hrvatskoj gde su govorili o “Srpskoj strani rata” i drugim temama SSP-u
- Fond za humanitarno pravo u Prištini
- Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je gostovao u Zagrebu i Sarajevu

Obrazovanje: Regionalni seminari za mlade na teme SSP-u:

1. Ekumenska Humanitarna Organizacija iz Novog Sada i organizacije iz Zenice, Baranje, Zagreba i Mađarske: Organizuju seminare za mlade na teme SSP-u
2. Pokret za mir Pančevo i Centar za dečju inovaciju (Zagreb): Organizuju zajedničke seminare za mlade
3. Udruženje TRAG iz Niša, Društvo za Toleranciju (Bačka Palanka), Centar za interetničku toleranciju i izbeglice (Skopje/Makedonija), Fondacija za demokratski razvoj (Đakovica/Kosovo): Organizovali/e seminar za mlade
4. Studentska unija Srbije organizuje seminare na različite teme za studente/kinje iz zemalja bivše Jugoslavije

Direktna pomoć: Direktna zaštita ljudskih prava

- Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji: U projektu “Hoću kući” je sakupljeno 35,000 potpisa izbeglica iz Hrvatske (akcija “Oluja”) i ta peticija i zahtevi su dati Tuđmanovoj Vladi
- Centar za uporedne pravne studije i Hrvatski pravni centar: Kreirali su predlog za ujednačavanje zakona koji se tiču penzija i privatne svojine izbeglica koji imaju državljanstvo ili SRJ ili R Hrvatske